

B8
13402

1951. évi

LEDERMANN LÁSZLÓ

A JAPÁN IPARI PROBLÉMA

BUDAPEST, 1934.
GERGELY R. KÖNYVKERESKEDÉSE,
V, DOROTTYA UCCA 2.

II. pld.

LÁSZLÓ LEDERMANN

Privat Docent à l'Université de Genève

LE PROBLEME ECONOMIQUE JAPONAIS

UN CHAPITRE TIRÉ DE L'ÉTUDE
DES CHANGEMENTS DE STRUCTURE
DE L'ÉCONOMIE MONDIALE

2003 M-t

Table de matières:

I. Introduction.

II. Les principaux problèmes du Japon au point de vue de la géographie économique.

- a) Le milieu. Territoire et population. Problèmes de peuplement.
- b) Les difficultés de l'émigration japonaise.
- c) Les matières premières du Japon: problème essentiel de l'économie japonaise.
- d) L'importance de la Mandchourie pour l'économie japonaise.

III. Le développement de l'industrialisation japonaise et les facteurs principaux de sa capacité de concurrence.

- a) La transformation sociale et économique du Japon depuis 1853.
- b) L'influence du „système familial“ sur la structure économique du Japon.
- c) La législation du travail au Japon.
- d) Heures de travail et salaires.
- e) La rationalisation.
- f) Les encouragements de l'état japonais.

IV. Le commerce extérieur du Japon.

- a) Les principaux marchés des produits japonais.
- b) L'attitude des grands états industriels vis à vis de l'avance industrielle du Japon.
- c) La lutte économique anglo-japonaise.
- d) Le „dumping“ japonais.

V. Quelques aperçus sur la politique extérieure du Japon et ses rapports avec la politique et l'économie mondiale.

VI. Conclusion.

Bibliographie.

B8

13.402

dpl.

Dr Ledermann László
magántanár a genfi egyetemen

A japán ipari probléma

Egy fejezet a világgazdasági
strukturaváltozások köréből

Budapest, 1934

Gergely R. könyvkereskedése, V, Dorottya ucca 2

A japán ipari problémák

M. Országgyűlési Könyvtár
állományából törölve

AZ ORSZÁGGYŰLÉS KÖNYVTÁRA
295 SZ.
K 1959
KÖTELES PÉLDÁNY

Tolnai-nyomda, Budapest

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
I. Bevezetés	5
II. Japán főproblémái gazdaságföldrajzi megvilágításban	
a) Természeti adottság és területi megoszlás. Népesedési kérdések	9
b) A japán kivándorlás nehézségei	12
c) Japán nyersanyagproblémája	13
d) Mandsuria jelentősége a japán nyersanyagellátás és telepítés szempontjából	20
III. A japán iparosodás fejlődése és világgazdasági versenyképességének főtenyezői	24
a) Japán társadalmi és ipari-technikai átalakulása 1858 óta	26
b) Az ú. n. „családi rendszer” befolyása Japán ipari strukturájára.	31
c) A munka-törvényhozás Japánban	33
d) Munkaidő és munkabér	36
Az iparosodás egyéb tényezői	
a) Racionalizáció	46
b) Iparpártoló kormányintézkedések	48
IV. Japán külkereskedelme	50
A japán áru piacai	53
Az ipari államok állásfoglalása a japán áru térhódításával szemben	58
Az angol-japán gazdasági háború	59
Az ú. n. japán „dumping”	63
V. Japán külpolitikai célkitűzései a világpolitika és a világgazdaság szempontjából	67
VI. Befejezés	
Visszatekintés és perspektíva	78
Irodalom	86

I.

Bevezetés

A japán probléma néhány év óta ismét a világ érdeklődésének középpontjába került, úgy mint három évtizeddel ezelőtt, az orosz—japán háború után. Akkor azonban a probléma *katonai* és *politikai* jelentősége állt az érdeklődés homlokterében, míg most kb. fél évtizede — tehát a gazdasági világválság kibontakozása óta — a „japán veszedelem” *gazdasági* jelentősége nyomult előtérbe egészen különleges, szinte titokzatos háttérű, s éppen ezért feltűnéstkeltő formában.

A japán ipari termelés és kivitel óriásmérvű megnövekedése a háború utáni világgazdaság egyik legfontosabb eseménye, mely jelentőségében felülmulja még Németország és az Egyesült Államok iparának a múlt század hetvenes éveit követő nagyarányú terjeszkedését is.

Ugyanakkor, midőn a fogyasztóképesség hanyatlása, s hibás gazdaságpolitikai irányok érvényesülése világszerte az ipari termelés és a külkereskedelmi forgalom csökkenését vonta maga után: *Japán ipari termelése terszerű, s nagyarányú fokozódást, külkereskedelme pedig a világpiacra súlyos nyomást gyakorló emelkedést mutat.*

Gyors egymásutánban jelent meg az összes világ-

piacokon a japán árú, s jelentkezett a japán kínálat, mely megmagyarázhatatlannak látszó olcsó áraival tért hódított a vezető ipari államok szinte valamennyi eddigi piacán, úgy, hogy Japánnak a nagy ipari államokéval egyenrangú világgazdasági pozíciója ma már vitán felül áll.

Mi ennek az előretörésnek magyarázata?

Melyek a japán ipart oly versenyképessé tevő tényezők?

Hová vezetnek a jövő fejlődés útjai?

Milyen következményekkel járhat Japán hatalmi pozíciója a világ kereskedelmére és a világgazdaság struktúrájára?

Ezekre a kérdésekre kíván a jelen tanulmány némileg rávilágítani. A felvetett probléma nemcsak a gazdaságtörténet és a világgazdasági strukturakutatás tudományos szempontjaiból igen jelentőségteljes, hanem azért is, mert a japán probléma ma már Európa és Amerika elsőrangú fontosságú politikai és gyakorlati gazdasági kérdésévé vált.

Politikai szempontból: mert a Csendes Óceán hét nagyhatalma közül — e tekintetben Hollandia is nagyhatalomnak számít — csak kettőnek (Kína és Japán) érdekszférája mondható legalább túlnyomórészt Ázsiára korlátozottnak. A többi öt Csendes Óceánbeli nagyhatalom (Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Szovjetország és Hollandia) érdekköre ellenben egyáltalában nincsen a távolkeletre összpontosítva, s így egy keleti konfliktus — mely véres árnyékát mindinkább előre veti — nem maradhat majd izolált jelenség, s üres ábránd azt hinni, hogy ennek bekövetkezése esetében Európára és Amerikára csupán a gazdasági szempontból előnyösnek, sőt kívánatosnak mondható hadseregszállítói szerep várna.

Ellenkezőleg: bár a jövőbe következtetni hálátlan, cassandrai feladat, igen valószínűnek látszik, hogy a távolkeleti feszültség kirobbanása nem lesz Ázsiára izolálható, s az érintett nagyhatalmak világszerte ágazó érdekszállai

automatikusan vonják majd be a konfliktusba Amerika és Európa államait is.

Gazdasági szempontból viszont utaltunk már annak a szerepnek jelentőségére, melyet Japán magának a világgazdaságban kivívott. Ehhez még bevezetőben hozzá kell fűznünk, hogy hibás az a manapság nagyon elterjedt feltevés, mely a japán problémát kizárólag a „dumping” problémájává értékeli alá. A világgazdasági áramlatok evolúciójának nézőpontjából nem a japán dumping — átmeneti — jelentősége a fontos. Jóval fontosabb — mert állandóbb jellegűnek látszó — a japán iparosodás eredőinek, fejlődésének, állandó tényezőinek és következményeinek vizsgálata, mellyel e tanulmányban foglalkozni kívánunk.

Világgazdasági szempontból, a világgazdaságban működő erőtevézők és tendenciák fejlődésének nézőpontjából e kérdésnek van elsőrangú fontossága.

Budapest—Genf, 1934 nyara.

II.

Japán főproblémái gazdaságföldrajzi megvilágításban

A japán iparosodási probléma megértéséhez szükséges előzőleg — ha röviden is — Japán politikai- és gazdasági földrajzának néhány tényezőjére reáutalnunk. Antropogeografiai szempontból a „milieu”: a természeti adottságok és a területi megoszlás, a népességi kérdés és a nyersanyaggal való ellátottság kérdései döntő fontosságúak. Ezeket akarjuk a következőkben röviden felvázolni.

a) Természeti adottság és területi megoszlás. Népesedési kérdések

A japán birodalom négy, egymáshoz közel fekvő nagy szigetből — *Honshu* (Hondo), *Hokkaido* (Yezo), *Kiou-Siou* és *Shikoku* — két távolabbi nagy szigetből — *Formosa* (Taiwan) és *Sakhalin* (Karafuto) — ez utóbbinak csak déli része japán — *Korea* félszigetből, *Kwantung*, Kína által átengedett tartományból (*Kwantung leased territory*) és többszáz apró szigetekből áll (ide számítják a háború után a Népszövetség által japán mandátum alá helyezett — azelőtt német — Csendes-óceánbeli szigeteket is.) Japán

területe 681.014.59 km², melyből a tulajdonképpeni Japánra — melybe rendszerint nem értik bele Koreát, Formosát, Sakhalint, Kwantungot, a délmandzsuri vasútvonalát és a japán mandátum alatt álló szigeteket — 382.309.00 km² esik. E hegyes, vulkánikus talajú területen, melynek *mindössze 16%-a művelhető* meg, 64.450.005 lakos él, az 1930-iki népszámlálás adatait véve alapul. Ez a tulajdonképpeni Japán lakóságának száma. De ha hozzászámítjuk az előbb említett japán birtoklásokat, úgy az egész japán birodalom lakóságának száma 1930 október 1-én 90.396.043 volt.

A múlt század végén indult meg Japán sajátos ipari forradalma, melyet lakosságának azóta bekövetkezett rohamos növekedése is szemléltetően visszatükrözött. A múlt század utolsó negyedéig Japán lakossága nagyjában stacionár volt. Az akkor megindult nagyfokú iparosodás — épúgy, mint Angliában az ipari forradalom után — ösztönzőleg hatott a lakosság szaporodására.

A szűkebb értelemben vett Japán lakosságának növekedése
1879—1930

Év	Lakosság száma	Sűrűség per km ²
1879	35,768.547	96.2
1884	37,450.727	100.7
1889	40,072.020	107.8
1894	41,813.215	112.4
1899	44,270.495	119.0
1904	47,219.566	127.0
1909	50,254.471	135.1
1914	54,142.441	145.6
1919	57,233.906	153.9
1924	61,081.954	164.2
1930	64,450.005	173.3

A Nihon Teikokou Tokei Neukau (A japán birodalom statisztikai évkönyve) adatai alapján.

A fenti statisztika azonban csak a *tulajdonképpeni* Japánra vonatkozik.

Az egész japán birodalom népességsűrűsége az 1925. és 1930. évi népszámlálások adatai szerint :

	Lakosság száma		Km ² -kénti lélekszám	
	1925	1930	1925	1930
Egész birodalom	83.456,929	90.396,043	124	130
Tulajdonképpeni Japán	59.736,822	64.450,005 ¹	156	169
Korea	19.522,945	21.058,305	88	95
Formosa	3.993,408	4,592,537	111	128
Sakhalin	203.754	295.196	6	8
Kwantung tartomány és Délmandsuri vasútvonal	1,054,074	1,328,011	283	355
Déli tengeri szigetek japán mandátum alatt	26.294	69.626	26	32

The Japan Year Book 1934 (54. o.) adatai alapján.

Ha nemcsak az általános lakosságsűrűséget vesszük tekintetbe, hanem a megművelhető területhez viszonyított lakosságsűrűséget is és ha nem tévesztjük szem elől a lakosságszaporulat erős és folyton növekvő irányzatát: akkor száraz statisztikai adatokon keresztül is világosan elénk tárul a mai Japán egyik legfontosabb problémája: *a népesség-sűrűségnek és az évenkénti lakosságszaporulatnak a szűkösön megszabott természeti határookra gyakorolt feszítő ereje.*² Japán lakosságának 1932. évi szaporulata 1.007.398 lélek volt.

¹ A tulajdonképpeni Japán 1933 október 1-én becsült lakossága 67,238.600 volt (Statesmans Year-Book 1934, 1068 o.).

² A falusi lakosság vándorlása a városok felé — mint másutt, Japánban is — az ipari forradalom egyik jellegzetes következménye volt és még csak növeli a népesedési kérdések megoldási nehézségeit. Még akkor is, ha a 10.000-nél kevesebb lakossal bíró területeket falusiaknak tekintjük és csak az ennél több lakossal bírókat városiaknak, a falusi lakosoknak az összes lakossághoz viszonyított arányszáma mely még 1898-ban 82.28% volt, 1908-ban 75%-ra, 1920-ban 67.77%-ra és 1925-ben 65%-ra esett vissza. Ezzel arányban növekedett a városok száma. Míg 1898-ban 150 városnak volt csak 10.000—20.000 közötti lakossága, 1919-ben 378 és 1925-ben 392 ilyen városa volt Japánnak. Az 1933 október 1-i adatok alapján Japán 33 városának volt 100.000-nél több lakosa. Japán 6 legnagyobb városának — melyek egyben legfontosabb ipari központjai — 500.000-nél nagyobb a lakossága. (Tokio 5,480.000, Osaka 2,600.000, Kioto 1,200.000, Nagoya 1,000.000, Kobé 830.000 és Yokohama 680.000.)

Ez óriási lakosságszaporulat egyik levezető csatornája a belső telepítés lehetne, azonban a rendelkezésre álló megművelhető terület csekélyisége és az azon összpontosított földművelő lakosság sűrűsége ezt a módszert felette nehezen teszi keresztülvihetővé. A másik levezetőcsatorna a *kivándorlás* lehetne.

b) A japán kivándorlás nehézségei

A japán kormány által a múltban hozott nagy áldozatok és a tervszerű telepítési és kivándorlási politika ellenére (vasút- és hajójegy kedvezmények, hajós- és gyarmatosítási társulatok szubvenciói, propaganda, stb. stb.) a *kivándorlás mértéke igen csekély maradt*. Az 1930. október 10-iki népszámlálás adatai szerint a külföldön élő japánok száma 634.913 volt, melyből 194.000 él Kinában és Mandsuriában, 252.000 Amerikában, 124.000 pedig Ausztráliában és a Csendesóceánbeli szigeteken telepedett le. Hatvan év céltudatos kivándorlási politikája ellenére a külföldön élő japánok száma nem érte el még Japán *egy évi* természetes lakosságszaporulatát sem. A japán kivándorlás e csekély mértékére számos magyarázatot adnak: 1. a japánok lélektani okokból folyó ellenszenv elhagyni hazájukat, mely a Shinto-vallásból is folyik; 2. hosszú évszázadok izolációs politikája; 3. a kisbirtokrendszer, mely a japánokat a röghöz köti; 4. a különböző éghajlati nehézségek (ez akasztja meg pl. a Mandsuriába irányuló kivándorlást) és faji ellenszenv a japánokkal szemben (pl. az Egyesült Államokban); 5. az Egyesült Államok és az ausztráliai kormánynak a japán bevándorlás ellen hozott törvényei (pedig ezek a területek úgy éghajlati, mint gazdasági szempontból a legalkalmasabbak lettek volna japán település befogadására); 6. a mexikói és perui települések szerencsétlen eredményei.

Minden okok következményeképp a japán népességtöbblet levezetésében a *kivándorlásnak csak másodrangú szerep jut*. Jelenleg Braziliába irányul a legnagyobbarányú japán kivándorlás, ez is csak földművelők részére, de itt is — a braziliai és japán kormányok pártoló politikája ellenére — az egyévi kivándorlás csak mintegy 13—14.000 lélek.¹ Mandsuriáról, mint telepítési területről, később lesz még szó.²

c) Japán nyersanyag problémája

A területi és népességi adottságok mellett a nyersanyag probléma a következő fontos kérdés Japán szempontjából, mellyel foglalkoznunk kell. Az alábbi táblázat Japán nyersanyagkészletének az ipari feldolgozás szükségleteihez viszonyított arányait érzékelteti:

¹ V. ö. Japan, Bureau of Statistics of the Imperial Cabinet; Résumé statistique de l'Empire du Japon. Azonkívül v. ö. a japán lakosság- és kivándorlási kérdésre nézve: Crocker, W. R.: *The Japanese Population Problem*, London 1931; H. Yokotake: *Over Population: Japan's Basic Problem* (Far Eastern Review, Oktober 1930); G. C. Allen: *The Population Problem in Japan* (Economica, London, June 1926); J. E. Orchard: *The Pressure of Population in Japan* (Geographical Review, July 1928); Nagai Riutaro: *The common sense of emigration* (Contemporary Japan, June 1934).

² A népesedési probléma fontossága, a lakosság növekedése, s a kivándorlás csekély jelentősége mellett nem csodálatos, ha Japánban mozgalom keletkezett a születések korlátozásának propagálására. Bár e mozgalom még nem bír nagyobb jelentőséggel, a születést korlátozó metódusok terjesztése mind szélesebb mérvet kezd ölteni, különösen a nagyobb ipari központok munkáscsaládjai körében. Bár a japán kormány nem támogatja a mozgalmat, nem is látszik elleneszegülni, s csak a szigorú felügyelet alkalmazását tartja szem előtt. Egyelőre még túlkorai lenne e mozgalomnak a japán népesedés fejlődésére kifejtett hatását felbecsülni. V. ö. Bureau International du Travail: *Le Travail industriel au Japon* (Etudes et Documents, Serie A No 37) Genève 1933; 9. o.

Japán nyersanyagszükségletét ledezi

	Belföldi termelésből %	Behozatal útján %
Gyapjú	0	100
Nyersgumi	0	100
Alumínium	0	100
Nyerspamut	0.1	99.9
Ólom	6	94
Acél	6	94
Kender	19	81
Vasérc	20.5	79.5
Nyersolaj	35	65
Cink	44.9	55.1
Épületfa	60.5	30.5
Só	69.3	30.7
Réz	95.8	4.2
Szén	98.8	1.2

A japán iparosodás problémájának tehát — amint láthatjuk — épp az az egyik legérdekesebb — és Japán szempontjából legaggasztóbb — jelensége, hogy a selymet kivéve, Japán minden fontosabb nyersanyagból behozatalra szorul, sőt egyes nyersanyagokban teljesen hiányt szenved. Táblázatunk némely tételéhez a következő megjegyzéseket fűzhetjük:

SZÉN. A táblázat a szénellátás számszerűleg kedvező voltát tünteti fel, de itten is igen nagy nehézségek vannak. Japán széntartalékai a nagy ipari államok készleteihez viszonyítva elenyészően csekélyek. A szénlerakatok nagy mélységben fekszenek, a szénrétegek vékonyak és a termelési költségek aránylag magasak. Igaz, hogy a termelt szén túlnyomó része ipari célokat szolgál, mert a japán házakat — ha egyáltalán fűtik — fával vagy faszénrel fűtik.¹ A termelt szén javarésze minőségileg metallurgikai feldolgozásra alkalmatlan s így Japán nagymennyiségű szenet kénytelen — leginkább Mandsuriából — importálni.

VASÉRC. A vasérc hiánya nemcsak a mennyiséget illetően, de a minőség tekintetében is megnehezíti az ipar fejlődését.

¹ A fejenkénti japán fűtőszénfogyasztás kb. 0.5 tonna, míg Franciaországban 1.6 tonna, Németországban 2.2 tonna, Belgiumban 3.9 tonna, Nagybritániában és az Egyesült-Államokban kb. 4.4 tonna.

Egyes számítások szerint kb. 80 millió tonnára tehető Japán vasérckészletei, ami talán elégséges volt a hajdani háziipari szükséglet fedezésére, teljesen elégtelennek fog azonban bizonyulni a jelenlegi túliparosodott gazdaság céljaira. Kiszámították, hogy az Egyesült-Államok ipara 6 hónap alatt lenne képes elfogyasztani Japán egész rendelkezésére álló vasérckészletét. A nemzetvédelem szempontjából oly fontos nyersanyag hiánya különösen a japán katonai vezérkart nyugtalanítja.

RÉZ. 1914 előtt Japán volt az Egyesült-Államok után a világnak legfontosabb rézexportőr állama. Azóta a helyzet lényegesen megváltozott. A japán rézbányák igen régiek, a kitermelési költségek magasak; azonkívül új rézbányák feltárása Délamerikában és Afrikában, az amerikai rézkiviteli szindikátus megalakítása 1928-ban, majd a rézárak katasztrófális esése alapjaiban rázkódtatták meg a japán rézipart: 1928-ban már kevesebb rézet exportált Japán, mint amennyit kénytelen volt — leginkább az Egyesült-Államokból — importálni, s ma 66.000 t. évi termeléssel Japán már csak a hetedik helyen áll a világ réztermelőinek sorában.

NYERSOLAJ. Honshuban, a legnagyobb japán „szárazföld” északi részében, Hokkaido nyugati részén, Formosában, Sakhalin szigetén és Mandsuriában vannak petróleum források Japánnak, de ezek összes termelése is csak nem egészen $\frac{1}{6}$ -ét fedezi a japán petróleumszükségletnek. (A tulajdonképpen japán szigetek egyre csökkenő petróleumtermelése alig fedezi az összes japán szükséglet 8%-át.) Sakhalin szigete gazdag petróleumforrásokban, de a szigetnek csak déli része — mint említettük — a japánoké, igaz, hogy az északi részben levő petróleummezők nagy része is már japán befolyás alatt áll.¹ A nyersolajkérdés annál fontosabb Japánra nézve — egyes számítások szerint Japán jelenlegi nyersolajkészlete csak mintegy 10 évig elegendő — mert a hadsereg és a tengerészet a legnagyobb nyersolajfogyasztó.²

GYAPOT. A legfontosabb nyersanyagok egyike a japán ipar szempontjából, amit az a tény is érzékeltet, hogy pl. 1932-ben a nyerspamutbehozatal Japán összes behozatalának több mint 30%-át tette ki; ugyanakkor a feldolgozott gyapotárak kivitele az összes japán kivitelnek kb. 24%-a volt. Tekintve, hogy Japán az Egyesült Államok és Anglia mellett a világ legnagyobb gyapotfeldolgozó

¹ A japán katonai és gazdasági hatalmi törekvések egyik fontos célpontja az, hogy az északi részt is japán protektorátus alá helyezték.

² V. ö. H. Rosinski: *Japans Erdölversorgung und Erdölpolitik* (Weltwirtschaftliches Archiv, März 1934.)

állama, az összes nyersanyagok közül legjobban a gyapot hiányát érzi meg.¹

A japán gyapotipar előretörése a japán—angol gazdasági háború egyik legfontosabb tényezője (L. 59. o.) 1913-ban az angol gyapotárugyarak 55 millió orsóval dolgoztak, s ugyanez évben Anglia 6,780 millió négyzetyardnyi gyapotárút exportált. 1932-ben Anglia csak 50 millió orsóval dolgozott. — az orsók száma tehát nem egészen 10%-kal csökkent, — viszont ugyanez évben az angol gyapotárú-kivitel csak 2,200 millió négyzetyard volt, ami az 1913-as nivóhoz képest óriási csökkenésnek tekinthető. Mi történt ugyanez időszakban Japánban? A japán gyapotfeldolgozó ipar az 1913-as 2.3 millió orsósámról 1933-ban 9 millió orsóra növekedett: ez csak mintegy 18%-a lenne Anglia rendelkezésre álló orsószámanak, viszont a japán textilgyárak termelési kapacitása olyan fokú, hogy ezzel az orsószámmal 1932-ben 2.030 millió négyzetyardnyi gyapotárút exportálhatott; tehát kb. 82%-al kevesebb orsószámmal az exportált gyapotárúk mennyisége csak kb. 10%-al maradt alul az angol exportnak. Ez a különbség is folyton csökken és az 1933. év első hat hónapjában Anglia 1,083 millió négyzetyardnyi exportjával szemben Japán 1,035 millió négyzetyard gyapotárút exportált. Ha a világ évi gyapotárú-kivitelét nyersszámban 5,500 millió négyzet-

¹ A világ 15-gyapotfogyasztó államai
A gyapotfogyasztás 1000 bálákban

	1931—32	1932—33
(A világ összes gyapottermelése	26.535	23.505)
Egyesült-Államok	4.817	6.109
Japán	2.769	2.900
India	2.700	2.636
Anglia	2.386	2.246
Kína	2.254	2.584
Németország	1.196	1.212
Franciaország	892	1.099

The Statesmans Year-Book 1934. XX. o.

yardra tesszük, úgy ebből kb. 4,230 millió négyzetyardnyi árú kivitelében Anglia és Japán majdnem egyforma arányban osztozkodik.¹

A gyapot tehát a japán ipar szempontjából elsőrangúan fontos nyersanyag, s belőle 100%-os behozatalra szorul (1930-ban 362 millió yen, 1932-ben pedig 447 millió yen értékű nyersanyagot importált Japán.)

A japán gyapotbehozatal származási országait érzékelteti a következő kimutatás:

Japán nyersgyapotbehozatala

	Millió fontokban		
	1932	1931	1930
Brit-India	342	614	597
Egyesült-Államok	1122	582	469
Egyiptom	37	33	22
Kína	60	85	81
Többi államok	4	2	10
Összeg .	1565	1316	1179 ^a

GYAPJU, ÁLLATI BŐRÖK. Ezekben a cikkekben, mint általában az állattenyésztési termékekben, Japán majdnem 100%-ig behozatalra szorul. Területének s legelőinek szűkössége, földművelő társadalmának az állattenyésztés és mellékágai iránt tanúsított közömbössége: mind arra engednek következtetni, hogy Japán az állattenyésztés melléktermékeiben még sokáig a külföldre lesz ráutalva. Az 1933 június 30-án végződött gyapjú-kampányban Japán volt Ausztráliában — Angliát is felülmúlva — a legnagyobb vevő 639.000 bála vétellel. Tekintve, hogy a japán lakosság mindinkább áttér az európai öltözködésre, a nyersgyapjúkereslet is folyton növekvőben van.

SELYEM. Az egyetlen nyersanyag, amely korlátlanul áll a japán feldolgozóipar rendelkezésére, a selyem. Japán selyemgubótermelése a világtermelés 61.7%-át teszi ki, selyemfonaltermelése pedig 55.9%-a a világ termelésének. A selyemfonal egyben Japán legfontosabb kiviteli cikke, mert pl az 1927—1929. évek átlagában a selyemfonalkivitel Japán összes kivitelének

¹ V. ö. K. K. Kawakami: *Britain's Trade War with Japan* (Foreign Affairs, April 1934).

² Érdekes megfigyelni az amerikai gyapot behozatalának növekedését, ami részben annak tulajdonítható, hogy a japán gyapotfeldolgozó ipar a finomabb gyapotminőségek feldolgozására tért át, részben az angol-japán kereskedelmi háborúnak — melyről később bővebben szó lesz — egyik következménye.

37%-ra rúgott; a gubóselyemexportnak kb. 90%-a irányul az Egyesült-Államokba. A selyemgubótenyésztés nemcsak a kisgazda családok legfontosabb mellékjövődalmát képezi, de igen gyakran főbevételi forrása is. A selyemkivitel és különösen a selyem árának hullámlásai óriási visszahatással vannak Japán agrártársadalmának helyzetére. A műselyem növekvő versenye is igen nagy gondot okoz a japán kormánynak; a japán műselyemipar azonban a selyemipar mellett is folytonos növekedésben van, előretörése a japán ipari fellendülés egyik legjellegzetesebb jelensége, úgy, hogy ma Japán a műselyem vilgatermelésben a negyedik helyen áll. Sokan a műselyemipart tekintik Japán jövőendő nagy iparának.

ÉLELMISZER ÉS KÜZÉLELMEZÉSI GONDOK. A kivándorlás nehézségei, s az azzal szemben fennálló ellenszenv, a lakosság sűrűsége, s a népességnövekedésnek nyugtalanító mértéke, a rendelkezésre álló terület korlátolt-sága s a megművelhető termőföld szűkös volta: mindezen tényezők egy inség veszedelmének pszichozisát keltették fel a japán népben. Mint látni fogjuk azonban ez a félelem nem reális megalapozottságú.

Az óriási ipari előretörés ellenére Japán megmaradt tulajdonképpen agrár államnak, ha ezt a megjelölést alkalmazhatjuk egy olyan országra, melyben a dolgozó lakosság 54.3%-a földműveléssel és halászattal foglalkozik (5.633.800 család foglalkozik östermeléssel).¹

A rizs és a selyemgubó a két legfontosabb mezőgazdasági termék. A többi mezőgazdasági termény — gabona, árpa, szojabab, burgonya, stb. — csak a fogyasztás kiegészítéséért van fontosabb.

¹ Japán dolgozó lakosságának megoszlása foglalkozási ágak szerint

Foglalkozási ág	Munkások száma milliókban	%-ban
Földművelés és halászat	14.7	54.3
Gyár- és kézműipar	5.8	21.1
Kereskedelem és közlekedés	4.3	15.9
Köztisztviselő és szabad pályák	1.4	5.2
Egyéb	0.9	3.3
Összesen	27.1	100 %

A „Frankfurter Zeitung” 1934 április 29-i gazdasági mellékletében közölt adatok alapján.

szítésekép jönnek tekintetbe. Az élelmezési kérdés központi problémája a rizstermelés növelése. A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet 1932—33. évi évkönyvének adatai szerint Japán 5,904.607 hektár megművelhető földjéből 1931 évben 3.221.871 hektár (54%) szolgált a rizstermelés céljaira, majdnem 100 millió métermázsas évi termeléssel; 1930-ban az évi termelés meghaladta a 120 millió métermázsát. 1932-ben Japán Koreából 10 millió métermázsát, Formosából 5 millió métermázsát és külföldről csupán 1 millió métermázsas rizst importált. A rizstermelés igen nehéz fizikai munkát igényel, nem intenzív termelés, s a termelési eljárások igen kezdetlegesek. A japán élelmezési probléma tulajdonképpen egyértelmű a rizstermelési eljárások megjavításának problémájával. Nem fogadhatjuk el azonban japán szakíróknak és politikusoknak azt az állítását, hogy a népsűrűség és az élelmezési probléma sőtét kilátásai mintegy szükségletté teszik Japán számára a területi terjeszkedést, mert a japán területek — Korea és Formosa, aztán pedig Mandsuria, s kisebb mértékben Brit-India, Indokina és Sziám — eddig is fedezték Japán élelmiszerszükségletét.¹ Természetesen, ha ezideig, ami élelmiszerszükségletét illeti, Japán nem is függött a külföldtől, a lakosság állandó és igen nagymérvű növekedésével ez is megváltozhat, de akkor is ott van Mandsuria, mely pótolhatja majd a hiányt, annak ellenére, hogy főterményei elsősorban a gabona, a szojabab és a köles, s csak déli részein van alkalmas terület a rizstermelés kibővítésére.²

¹ Az 1927—1930. évek átlagában a japán kereskedelmi mérleg évi átlagos deficitje nyers élelmezési cikkekre vonatkozólag 152.188,888 Yen volt (198.315 ezer Yen értékű behozatal és 46.127 ezer Yen értékű kivitel; *L. Résumé statistique de l'Empire du Japon*, 1932, 65. o.). A legfontosabb külföldről behozott élelmezési cikkek: a búza, szojabab, borsó és cukorrépa. V. ö. *Financial and Economic Annual of Japan*, Tokio, 1931, 135—140. o.

² V. ö. E. F. Penrose: *Food Supply and Raw Materials of Japan*, Chicago, 1929; H. Yokotake: *i. m.*; I. Nitobé: *The Question of Food and Population in Japan* (World Outlook, April, 1927); *The Japan Year-Book 1933* (Chapt. XIV. Agriculture); Crocker W. R.: *i. m.*

A VIZIERŐ. Beszelnünk kell röviden Japán eme legfontosabb energiaforrásáról. Ha szén- és petróleumrezervái kicsinyek, ha az ország topografiai adottsága és geológiai megalkotottsága következtében a termőföldhiány igen érezhető, úgy ugyanezen tényezők — hegyes talaj, nagy vívkülönbségek — eredményezik, hogy vizierő tekintetében viszont Japán előnyös helyzetben van. Csak az Egyesült-Államok, Kanada, Norvégia és Svájc vannak előnyben fölötté hidraulikus energiamennyiség tekintetében, de ezek is csak az abszolút felhasznált erőmennyiséget illetően, mert *aránylagosan* — az ország területéhez viszonyítva — talán csak Svájc, — mely topografiai megalkotottság és termőföldhiány szempontból hasonló helyzetben van — versenyezhet Japánnal. A normális vívó mellett gazdaságilag felhasználható vízmennyiség ipari értékét 13,500.000 lóerőre becsülik, s ennek a mennyiségnek csak 27%-a van egyelőre kihasználva.¹ Ezek után természetes, hogy a villanyerő Japán legtöbbet felhasznált energiaforrása s még a legtávolabbsó farmokban is találunk villanyvilágítást, sőt önálló villanytelepeket is.

d) Mandsuria jelentősége a japán nyersanyag-ellátás és telepítés szempontjából

Ha élelmiszerellátása tekintetében gyarmatai és egyéb területi birtoklásai el is látják Japán szükségleteit, egyéb nyersanyaghiányát ezek sem képesek pótolni. *Formosában* egy kevés arany, szén és igen kevés nyersolaj terem: a sziget leginkább rizst, cukrot, teát és kámfort termel. *Korea* vasérckészletei jobb minőségűek a japánokénál, de mennyiségileg annak alatta állanak, szénszükséglete viszont olyan, hogy még Japánból behozatalra szorul; arany- és ezüstércekben gazdag. *Koreában* a japán kormány élénk erőfeszítéseket tesz a gyapottermelés meghonosítására, ezek a kísérletek azonban eddig úgy mennyiség, mind minőség tekintetében nem jártak különösebb eredménnyel: a kivitelre kerülő nyersgyapot a japán ipar szükségleteinek legfeljebb ha 2—3%-át fedezte. A déli tengerek japán mandátum alatt álló szigetei (Marianna, Caroline és Marshall szigetek) leginkább cukrot, növényi olajokat és foszfátokat termelnek.

MANDSURIA.² Külön kell szólanunk erről a legújabb japán birtoklásról (noha csak protektorátusnak nevezik, de bátran birtoklásnak tekinthető), mert úgy politikai,

¹ V. ö. *The Japan Year-Book*, 1930, 386. o. és *Bureau International du Travail*, i. m. 41. o.

² V. ö. J. C. Balet: *La Mandchourie*, Paris 1932; *The Mandsuria Year-Book*, 1932—1933, Tokio 1933; O. Lattimore: *Mandchuria: Cradle of Conflict*, London 1932.

mint gazdasági vonatkozásban igen nagy jelentőséggel bír Japán szempontjából, s ez a szerepe a jövőben még csak növekedni fog.¹

Mint telepítési terület azonban Mandsuria alig jöhet tekintetbe Japán számára, bár az 1904—1905-iki orosz-japán háború után a japánok Mandsuriát tekintették az ígért földjének s azt hitték, hogy oda legalább 1 millió japán telepest lehet majd elhelyezni. Telepedett is Mandsuriába — de nem Japán, hanem *kinai*, még pedig évente kb. 500.000. 1930-ban, tehát egy 25 éves megfeszített telepítési politikai időszak végén, egész Mandsuriában és Kwantung tartományban mindössze 225.000 japán élt² s ennek is legtöbbje nem mint tulajdonképpeni telepes-földműves, hanem mint a dél-mandsuriai vasúttársaság tisztviselői, kereskedők és iparosok vagy szabad foglalkozásúak. A mandsuriai telepítési politika eme csődjének — a már fentebb említett általános okokon kívül (l. 12. o.) — különösen faji, éghajlati és gazdasági okai vannak.³ Hogy Japán tényleg rendet és gazdasági fellendülést vitt arra a területbe, amelyet az 1905-ös békeszerződés alapján Dél-Mandsuriában kapott, annak éppen a kínai lakosságnak 1905 óta történt nagyarányú beözönlése az egyik bizonyítéka. Mindenesetre

¹ Mandsuria és Jehol tartomány 1932 február 18-án szakadt el Kínától és Mandsukuo néven az utolsó kínai császár, Pu-Yi elnöksége alatt önálló — mond Japán protektorátus alatt álló — állammá alakult át. E tény — Japán magyarázata szerint — a kínai káotikus belviszonyok, a mandsuriai állandó banditizmus, Kína és Oroszország provokáló magatartása és a távol keleti béke fenntartása tették szükségessé. Objektív vizsgálók figyelmét nem kerülhette ki az a tény, hogy Japánnak az ázsiai szárazföldre történt ilyen beavatkozása mindenekfelett két célt szolgált: egyrészt keletázsiai hatalmi politikájának és Kína feletti protektorátusának megerősítését, másrészt Japán gazdasági hatalmának megerősítését. V. ö. A Nemzetek Szövetsége ú. n. Lytton-bizottságának jelentését a japán-kínai konfliktusról: *Société des Nations. Appel du Gouvernement Chinois. Rapport de la Commission d'Etude*. Genève, No. C. 663. M. 320. 1933. VII. et Annexes.

² 1934 január 1-én már 590.760 japán lakost mutat ki a japán kormány statisztikája.

³ Ez utóbbiakra nézve megjegyezhető, hogy a Mandsuriába vándorolt kínai munkások bére jóval alacsonyabb a japán munkásokénál.

Mandsuriába egyelőre nem japánok, hanem kínaiak vándorolnak ki és pedig állandóan növekvő mértékben.¹

A mandsuriai nyersanyagok jelentősége a japán ipar szempontjából

A mandsuriai élelmiszertermelés fontosságáról Japán szempontjából már beszéltünk. Szólanunk kell még röviden Mandsuria egyéb nyersanyagkészleteiről. Ami a mandsuriai szenet illeti, noha minőségileg metallurgikai célokra kevésbé alkalmas, a jövőben, a japán szénrezervák csekélységét tekintve véve, Japán szempontjából jelentőségre tehet szert. E szénbányáknak kb. $\frac{1}{5}$ -a már 1931 előtt is japán felügyelet alatt állott. Most persze az összes bányák, melyek azelőtt kínai befolyás alá tartoztak, az új mandsu kormány, tehát tulajdonképpen japán fenhatóság alá kerültek. A mandsu szén előállításának költségei, különösen az olcsó munkaerő következtében, jelentékenyen csekélyebbek a japán termelési költségeknél. Ez a körülmény a japán szénbányatulajdonosok éles ellenállását váltotta ki a mandsu szénbehozattal szemben, mely el is érte a japán kormánynál ennek korlátozását.

Hasonló probléma előtt áll Japán más mandsu ásvány- és mezőgazdasági cikk behozatala tekintetében; kezdenek Japánban rájönni arra, hogy a mandsu természeti kincsek racionálisabb kiaknázása és az azokon Mandsuriában felépülő ipar igen nagy versenyt támaszthat a japán iparnak.

Petróleumellátás tekintetében a mandsu petróleummezők a japán közgazdaság nagy reményeségei, bár termelésük egyelőre nem tekintélyes. A legfontosabb petróleummezők a délmandsuriai vasúttársaság kezelésében vannak, melynek szerződése van a japán tengerészettel az egész termelés átvételére vonatkozólag.

Vasérc tekintetében Mandsuria készletei tekintélyesek, de az abban található tiszta vas hányada igen csekély, kitermelési költségei pedig igen magasak.² Bár a mandsu vasérckészletek a japán metallurgikai iparnak nagy hasznára vannak, egyelőre kevés kilátás van arra, hogy ezek segítségével Japán magát a külföldtől függetleníthesse, e — hadserege felfegyverzése szempontjából — oly fontos nyersanyag tekintetében.³

A nyersgyapottermelést a japán kormány már 1926 óta széleskörű pártfogásban részesíti a délmandsuriai vasútvonalában

¹ Mandsuria különben sem oly szórványosan lakott terület, mint azt általában gondolják: lakosságsűrűsége kb. a kétszerese az Egyesült-Államok lakosságsűrűségének. Igaz, hogy Kínának még sokkal tekintélyesebb a népességsűrűsége.

² V. S. F. R. Tegengreen: *Iron Ores and Iron Industry of China* (Memoirs of the Geological Survey of China, Series A. No. 2. 1921—23.); Ahnert: *Mineral Resources of North Mandsuria* (Memoirs of the Geological Survey of China 1929.)

³ L. I. E. Orchard: *Prerequisites of Japanese Security* (The Annals, New York, July 1933.)

s Dairenben kísérleti állomást rendezett be e célra. De a hideg éghajlat következtében e termelés kilátásai igen kétségesek s mindenesetre Japán gyapotszükségletének csak igen kis hányadát képesek fedezni. A mandsu gyapotot különben is legnagyobb-részt helyben dolgozzák fel az ottani olcsóbb munkabérré való tekintettel s abból csak igen kevés kerül Japánba kivitelre.

A gyapjútermelés meghonosítására Mandsuria déli része s különösen Jehol tartomány alkalmas terület. Egyelőre a termelt gyapjú minősége még igen alacsonyrendű és inkább szőnyeg, mint szövetgyártásra alkalmas, de a juhállomány minőségét állandóan javítják, s így nem lehetetlen, hogy egy nem túl távoli jövőben Japán gyapjúsükségletének egy részét Mandsuriából és Mongoliából lesz majd képes fedezni.

Mandsuria tehát fontos terület Japán számára élelmiszerellátása szempontjából, nemzetvédelméhez szükséges nyersanyagok — szén, vasérc és petróleum — és részben textilnyersanyagok szempontjából, noha mindezen nyersanyagok tekintetében Mandsuria egyelőre távolról sem képes Japán szükségleteit fedezni, s a külföldtől függetleníteni. Egy azonban bizonyos: Mandsuria nem gazdaságilag a legfontosabb Japán számára, hanem elsősorban stratégiai és politikai szempontból.¹

¹ V. S. Goro Hirota: *Mandchukuo Foreign Trade* (Contemporary Japan), Tokio, June 1933; Seichi Kojima: *Japan-Manchukuo Economic Bloc* (Contemporary Japan), Tokio, December 1932.

III.

A japán iparosodás fejlődése és világgazdasági versenyképességének főtenyezői

Az előbbi fejezetben a japán iparosodás gazdaságföldrajzi és antropogeografiai előfeltételeit és tényezőelemeit ismertettük vázlatosan. Két tényező alapvető fontosságát állapíthattuk meg: az egyik a *nagyfokú lakosság-sűrűség* és a nagymérvű s állandóan növekvő *lakosság-szaporulat*, mely a szűk természeti határok között élő és igen kevés termőterülettel rendelkező 90 milliónyi japán népre állandó és fokozódó nyomást fejt ki. A másik fontos tényező a *nagyfokú nyersanyaghiány*. 1932-ben a japán behozatal 84%-a, 1933-ban 79%-a állt nyersanyagokból és a továbbfeldolgozáshoz szükséges javakból. Ha van ország, melyet példakép lehet felhozni az abszolút önellátási gazdaságpolitika megvalósításának lehetetlen voltára, úgy minden bizonnyal Japán az, mert bármennyire imperialista politikát is fog folytatni a jövőben, *arra mégsem gondolhat, hogy diadalmasan elbretörő ipara számára a nyersanyagszükségletet a belföldön legyen képes fedezni, s e tekintetben magát a külföldi behozataltól teljesen önállósítani.*

Itt kapcsolódik be az iparosodás szükségessége Japán szempontjából. Japán közgazdászok azzal magyarázták a fokozott iparosodási politika kiépítésének szükségességét, hogy egy nyersanyagban oly szegény ország, mint Japán számára — mely sem mezőgazdasági, sem ipari nyersanyagkivittel nem képes kereskedelmi mérlegét egyensúlyba hozni,¹ — lakossága eltartása érdekében a nagymérvű, sőt erőltetett iparosítási politika az egyetlen helyes gazdaságpolitikai út. Ez a felfogás természetesen nem egyezik a klasszikus, liberális gazdasági felfogással. De míg egyrészt az általános nemzetközi érvényű szabadkereskedelmi gazdaságpolitika korszaka — legalább egyelőre — úgyis bezárultnak látszik,² másrészt megállapítható, hogy Japán szempontjából e gazdaságpolitika követése úgy sem lett volna — legalább egyelőre — eredményesnek tekinthető.³ Ha az állandóan növekvő lakosságtöbbletet sem belső telepítés, sem kivándorlás útján levezetni nem lehetett és a rendelkezésre álló megművelhető terület szűkös volta az inség lehetőségének pszichózisát keltette fel a japán lakosság körében, ha a japánok lakosságuknak már amugy is igen alacsony életnivóját még jobban csökkenteni nem akarták, úgy csakugyan *külkereskedelmük növelésében, s ennek előfeltételeként fokozott iparosodásban és iparfejlesztési politikában láthatták nemzetük számára a boldogulás útját.*

Ha Caprivi német kancellár a múlt század végén Németországra vonatkoztatva azt mondhatta: „Német-

¹ Tényleg, Japán kereskedelmi mérlege — a háborús évek kivételével — majdnem állandóan deficités volt. Lásd 51. o. táblázat.

² V. ö. szerző tanulmányát: „*Szabad kereskedelem, protekcionizmus és önellátás: Modern tendenciák a világgazdaságban*”. (Különlenyomat a Magyar Külügyi Szemléből, Budapest 1934.)

³ A liberális gazdaságpolitika követése hasznos volt a XIX. század már igen versenyképes angol ipara szempontjából, mert ez a gazdaságpolitika megnyitotta ez ipar előtt a világpiac zsilipjeit. De a XIX. században, az ipari technikai fejlődésnek ekkor már magas fokán álló angol iparával nem is állottak szemben a világpiacon olyan erősen iparosodott versenytársak, mint állanak ma Japánnal szemben.

országoknak embereket vagy árut kell exportálnia”, úgy ez fokozott mértékben áll a mai Japánra. „*Sanghio Rik-kokou I*” „A nemzetet az iparra kell felépíteni”: ez a közkedvelt japán jelszó fejezi ki legjobban a múlt század vége óta uralkodó japán gazdaságpolitika tulajdonképpeni lényegét. Az iparosodási politikát mint nagy nemzeti célt állították oda a japánok és annak sikere érdekében a legnagyobb áldozatokat is hajlandók voltak meghozni.

Melyek voltak azonban azok a főtenyezők, amelyek elősegítették a japán nagyipar kifejlődését, s amelyek lehetővé tették, hogy Japán diadalmas versenytársként léphetett fel a világpiacon már hosszú ipari tradícióval bíró államokkal szemben? E tényezők tanulmányozása vizsgálódásaink főcélja.

Japán iparosodásának és világgazdasági versenyének sikerét mindenekelőtt társadalmi és gazdasági rétegződése, intézményei és szokásai magyarázzák meg.

Ezek kihatását ipari strukturájára kell tehát röviden vizsgálatnak alávetnünk.

a) Japán társadalmi és ipari-technikai átalakulása 1853 óta

Midőn Commodore Perry amerikai tengernagy 1853-ban kierőszakolta a japán kikötők megnyitását idegen hajók számára, egyszersmind megnyitotta a nyugati kultúra, s egyben a nyugati technikai és ipari civilizáció útját az eladdig hűbéres rendszeren alapuló, háziiparú japán gazdasági civilizáció előtt. Még a francia forradalom sem okozott nagyobb átalakulást a XVIII. század végebeli francia társadalom felfogásában, mint az a változás, amelyen Japán 1853 után keresztülment. Mert hiszen 1789 csak siettetett, kirobbantott egy oly társadalmi folyamatot, melynek előfeltételei és mozgató rugói a

francia népben tulajdonképpen már régóta adva voltak. Viszont Japán 1853 óta egy, az övétől merőben különböző világgfelfogással állott szemben, s ahhoz kellett gondolkodását, szokásait, társadalmi berendezéseit és technikai civilizációját hozzáidomítani, ha az ipari fejlődésnek már magas fokán álló nyugati népekkel a versenyt fel akarta venni. Nem lehet a japán ipari problémát megérteni anélkül, hogy tekintetbe ne vegyük a régi japán társadalmi és gazdasági hagyományok és a modern iparosodási technikai civilizáció között 1853 óta végbemenő mélyen szántó konfliktust.

A japán hűbéres állam alapja a loyális érzése volt, mely úgy az uralkodó-osztályt, a Mikádót, hatalmának letéteményeseit, a *Shogunokat*, a hűbéres urakat (*Daimios*) és a harcos *Samuraiok* osztályát, mint pedig az alacsonyabb néposztályokat — parasztokat, kézműiparosokat, kereskedőket — egyaránt áthatott.¹ Igaz, hogy a válaszfalak a magasabb néposztályok és az alacsonyabb rétegek között élesen el voltak határolva, de a *Bushido* (a *Samuraiok* erkölcsi kódexe) mélyen áthatotta a keze munkájából élő osztályt is és így az egész nemzetet egy közös erkölcsi eszme szolgálatába állította.² A *Bushido* alapját az önfeláldozás, a férfias kitartás és a heroikus küzdelem, a gyengék iránt érzett megértés és a társadalmi igazság eszménye képezte. Főjelentőségét — gazdasági szempontból is — az összes társadalmi osztályokat átható s az egész japán társadalmat összekovácsoló szellemében kell keresni, melynek államfentartó jelentősége volt. Ez erkölcsi hagyomány maradványait, s azok befolyását Japán modern társadalmi és gazdasági berendezéseire még látni fogjuk.

¹ V. ö. K. Hara: *Histoire du Japon. Des origines a nos jours*; Paris 1926; Yosaburo Takekoshi: *Economic Aspects of the History of the Civilization of Japan*; London 1930.

² Inaso Nitobé: *Le Bushido. L'âme du Japon*, Paris 1927.

Az amerikai flotta megjelenése 1853-ban — mint mondtuk — egy új kor hajnalát jelentette Japán számára. A hűbéres berendezések egymás után omlottak össze, s az 1868-iki forradalom végleg megdöntötte a Shogunok uralmát, visszaállítva a Mikádó tekintélyét és hatalmát: az ezt követő *Meidji*-korszak 1868—1912-ig tartott s Japánt a modern ipari hatalmak sorába emelte.

Mik voltak ez átalakulás közvetlen következményei a japán ipar szempontjából? Mindenekelőtt nagyfokú *gyáralapítási* tevékenység, s az európai és amerikai technikai módszerek meghonosítása. A *Meidji*-korszak kormánya egyik első ténykedéseként bizottságot küldött a külföldre, hogy a nyugati civilizáció vívmányait tanulmányozza. A hagyományos japán elzárkózási politikát a nyugati szokások és berendezések — elsősorban ipari téren — meghonosításának kora váltotta fel. A kormány maga alapított gyárakat, s azokat saját kezelésében tartotta, míg a múlt század végefelé a magánvállalkozás elég erősnek bizonyult ez iparágakat átvenni.¹ Így a gyapotfonó- és szövőipar, a selyemfonódák, a hajógyártás, az üvegyártás, nagy nyomdaipari üzemek és számos ma virágzó iparág tulajdonképpen a *Meidji*-korszak kormányai kezdeményezésének, segítségének és vezetésének köszönhetik eredetüket. Bátran mondhatjuk, hogy a *modern nagyipart Japánban valóban az állam alapította meg*, s csak 1895 felé gyorsult az iparágaknak az állam kezeiből magánbirtoklásba való átvétele.

A gyárak alapításának mértékéről és fejlődésüknek üteméről a következő táblázat ad felvilágosítást:

¹ V. ö. B. I. T. I. m. 16. o.

A Japán gyárak és munkások számának növekedése 1889—1930.

Év	Gyárak száma	Munkások száma	Férfi	Nő
1889	767	—	—	—
1894	5.985	—	—	—
1899	6.699	423.171	158.793	264.378
1904	9.324	526.215	207.951	318.264
1909	15.426	692.221	240.864	451.357
1914	17.062	833.964	318.667	535.297
1915	16.809	910.799	350.976	559.823
1916	19.299	1.095.301	458.632	636.669
1917	20.965	1.278.644	566.642	712.002
1918	22.391	1.409.196	646.115	763.081
1919	28.831	1.474.598	650.678	823.920
1920	15.395	1.303.804	570.435	733.369
1921	25.365	1.472.575	647.809	824.766
1922	23.273	1.535.998	725.348	809.650
1923	24.427	1.600.170	731.019	879.151
1924	24.979	1.635.710	750.849	884.861
1925	25.235	1.651.194	740.154	911.040
1926	25.432	1.700.573	770.308	930.265
1928	28.798	1.648.836	725.864	922.972
1929	30.566	1.851.990	861.175	990.815
1930	30.843	1.687.372	806.921	880.451

E táblázatot hivatalos japán munkastatisztikák alapján állította össze a Nemzetközi Munkügyi Hivatal. L. *Bureau International du Travail*, I. m. 210. o.

Bár e táblázat csak a 10-nél több munkással dolgozó gyárakat tünteti fel, világosan mutatja a gyáralapítások növekedésének rohamos voltát. Ha tekintetbe vesszük az 5—10 munkással dolgozó gyárakat is, úgy 1931 év végén Japánban több mint 60.000 gyár működött kb. 2.032.000 munkással.¹ Az összes ipari munkások számát és nemek szerinti megoszlását a következő táblázat tünteti fel:

¹ Egészen 1921-ig a statisztikák csak az 5-nél több munkást foglalkoztató üzemeket tartották számon. V. ö. *Kojo Tokei Hyo* (Gyárak statisztikája.)

A japán ipari munkások száma

	1931	1930
I. Gyári munkások :		
Állami és egyéb közüzemek :		
Férfi	101.773	101.483
Nő	25.331	26.047
Összesen	127.104	127.530
Magánüzemek :		
Férfi	939.497	975.705
Nő	965.752	987.381
Összesen	1.905.249	1.963.086
Az összes gyári munkások száma :		
Férfi	1.041.270	1.077.188
Nő	991.083	1.013.428
Összesen	2.032.353	2.090.616
II. Bányamunkások :		
Férfi	175.882	203.427
Nő	26.044	44.774
Összesen	201.926	248.201
III. Szállítási és közlekedési munkások :		
Férfi	479.532	465.875
Nő	52.261	47.684
Összesen	531.793	513.469
IV. Alkalmi munkások :¹		
Férfi	1.518.572	1.493.333
Nő	444.792	428.428
Összesen	1.963.364	1.921.761
Az összes munkások száma :		
Férfi	3.215.256	3.239.733
Nő	1.514.180	1.534.314
Teljes összeg	4.729.436	4.774.047²

A japán „szociális kérdések irodájának” közlései alapján összeállított a Nemzetközi Munkügyi Hivatal; L. B. I. T. i. m. 27. o.

¹ Ezek alkotják a japán ipar képzetlen és félig képzett munkaerőjét.

² Tekintve, hogy a munkaerőkereslet a nagyipari központokban felülmutja a kínálatot, a gyárak a vidéken — e célra alkalmazott ügynökök által — toborozzák a szükséges munkaerőt. 1932-ben több mint 14.000 ilyen ügynök járta be a japán vidéket és leginkább fiatalkorukat alkalmazott gyári munkásoknak, azzal a kötelezettséggel, hogy bérük egy részét szüleiknek küldik el. Gyakran előlegeket is adnak a szülőknél és — bár törvényes rendelkezés erre nincsen — a fiatalok munkások adósságuk letörlesztéséig a gyárakban maradnak.

De e táblázatok csak mennyiségileg tüntetik fel a japán ipar növekedését. Ismernünk kellene azonban az egyes iparágakban lefolyt változásokat is [egy áttekintő kép megalkotásához. A pamutfonó orsók számának növekedését más helyütt már láttuk (L. 16. o.) 1913—1931-ig a mechanikus szövőgépek száma megnégyszereződött. A műselyemgyártás — ha az 1923-tól 1933-ig terjedő éveket vesszük figyelembe — 350.000 kg. termelésről 40 millió kg.-ra növekedett. A vas-, acél-, elektromos stb. iparokban is óriási az előretörés.¹

b) A japán „családi rendszer” hatása Japán ipari strukturájára

Japán lakossága *homogén*. Népének közösek a tradíciói, közös a nyelve: íme, a nagy fölény a széttagolt Kína felett. Ezt a társadalmi összetartást erősen növeli a japánok sajátos, úgynevezett családi rendszere. (*Kasokou-Seido*.) A japán ipari strukturát e *családi rendszer* figyelembevétel nélkül megérteni nem lehet, mert ez a rendszer — mely a hűbéres korszaknak a *Bushido* magas erkölcsi felfogásán alapuló maradványa, — habár csökkent mértékben is, de még mindig a japán társadalmának és gazdaságának egyik alapvető tényezője.

A Shogunok hűbéri társadalmának családi rendszere más — akár patriárkátuson, akár matriárkátuson alapuló — rendszerektől eltérőleg nemcsak a vérségi kötelék által összetartozó családtagok egymáshoz való viszonyát formálja, hanem a *munkaadó és munkás közötti viszonyt* is szabályozza és végeredményképp egy családi „sejtek-ből” felépülő társadalom összekötő-kapcsán keresztül a nemzeti közösség, mondhatjuk *a nemzet összes tagjai közötti rokoni kapcsolat* kiépítését célozza, melynek feje

¹ V. ö. H. Lévy: *Der Aufstieg der Fern-Östlichen Grossindustrie*; (Festschrift für Julius Wolf) Stuttgart 1932.

a császár, akit alattvalói *Tenshi*-nek (Ég fia) vagy *Tenno*-nak (mennyei király) neveznek. A családi rendszernek a japán iparosodásra — minden másirányú befolyás ellenére — igen nagy hatása maradt.¹ Még a gyári munka bevezetése után is — bár kétségtelen, hogy a nagyüzemek létesítése óta e rendszer hatása folyton csökken és erre még rá fogunk térni — a japán gyárosok úgy tekintették munkásaikat, mint egy nagy család tagjait, ahol a munkaadónak munkásai iránt érzett szeretete² szabályozta a munkaviszonyt. A munkaadónak az a feladata, hogy munkásai jóléte felett őrkdjék és érdekeiket megvédje. Ez a felfogás persze kötelezettséget is rótt a japán munkaadókra, s őket különböző munkásjóléti intézmények meghonosítására indította, melyeket a mi nyugati ipari civilizációnkban csak törvényileg vezettek be. Így saját hatáskörükben szabályozták a japán munkaadók a munkások szabadságidejét, a betegségi, baleset-, születési, házassági és halálozási segélyeket, természetesen, mindezt nem az európai szociális törvényhozás mértékével mérve, hanem a távolkeleti munkás igénytelenségével arányosan; azonban mindezen szociális intézkedéseket — hangsúlyozzuk — az államhatalom beavatkozása, vagyis törvényhozás nélkül, saját kezdeményezésükre tették meg a japán munkaadók a családi rendszer szelleméhez alkalmazkodva. Természetesen, a japán munkaadók folytonosan hangsúlyozzák, hogy a családi rendszer által meghonosított hozzájárulások,

¹ I. Nitobé: *Japan, Some Phases of her Problems and Development*, London 1931.

² A munkaadót a hűbéres japán társadalomban *oya-boun* vagy *oya-kaba*-nak nevezték: ezen elnevezések családi kapcsolatokra utalnak; a tanonc neve *des-hi* (öcs vagy fiú) volt. A köznép társadalmi életét a Bushido szerint két erkölcsi elv szabályozta: az igazság megvédésének erkölcsi kötelessége (*Ghiri*) és az emberiség érzelmek (*Nindjo*). A „jog” (*Kenri*) és „kötelezettség” (*Ghimou*) szavak egyáltalán nem léteztek azelőtt a japán szótárban, ezeket csak a nyugati eszmék és jogi meghatározások bevezetése után képezték.

munkássegélyek stb. szükségtelenné teszik a szociális törvényhozást, s hogy ez utóbbi csak alkalmas lenne az osztályharc szellemének bevezetésére és a családi rendszer hasznos tradícióit lerontaná.

c) A munka-törvényhozás Japánban

A családi rendszer nagy jelentőségének tulajdonítható, hogy a munka-törvényhozás még most is igen kezdetleges Japánban.¹ Az 1896-iki kereskedelmi törvény az első, amely speciális munkásvédelmi intézkedéseket ír elő egyes munkáskategóriák — kereskedelmi alkalmazottak, kereskedelmi utazók és hajómunkások — számára. 1906-ban szabályozták a bányamunkások minimális korhatárát, a nők és fiatalok maximális munkaidéjét stb. Kb. 30 éves küzdelem, ellenállások és halasztások után végre 1916-ban sikerült életbe léptetni az úgynevezett „gyár-törvényt”, mely a gyári munkának tulajdonképeni szabályozója Japánban.² E 25 szakaszos törvény főbb rendelkezései a következők:³

a) A törvény csak oly üzemekre vonatkozik, melyekben rendszeresen 15-nél több munkást foglalkoztatnak.

b) A törvénynek a munkaidő korlátozására, az éjjeli munka eltiltására, a gyári munka higiénijára és biztonságára, a pihenési időre és a szabadságidőre vonatkozó rendelkezései csak a női munkásokra és a fiatalokra vonatkoznak.

c) A munkavállalási minimális korhatár 12 év; könnyű munkákat már 10 évnél idősebbek is vállalhatnak.

d) A törvény a terhes nők védelmére is tartalmaz intézkedéseket.

e) A törvény munkafelügyelői organizációt hív életbe; a munkabalesetek megtérítését szabályozza és szankciókat ír elő a törvény megszegése esetére.

¹ V. ö. S. Harada: *Labour Conditions in Japan*, New York 1928. Ayusawa, Iwao: *Japan and the International Labour Organisation*, London 1926.

² L. B. I. T. i. m. 143. o.

³ L. *Bulletin de l'Office International du Travail* (Basel) 1911, Vol VI, 267. o.

E törvény életbeléptetését nemcsak hosszú előkészítés és elkeseredett küzdelmek előzték meg, de még életbeléptetése után is fontos változtatásokat eszközöltek rajta. Így pl. az éjjeli munka megtiltását — a textiliparban éppen az éjjeli munkának van nagy jelentősége — nem is tudták keresztülvinni, s erre nézve úgy rendelkeztek, hogy a törvénynek ez a szakasza csak 15 évvel a törvény többi rendelkezései után fog életbelépni.

Az ismertetett törvényt — különösen az 1919. évi washingtoni munkaegyezmények hatása alatt — többször módosították, de azért végeredménykép ez a törvény szabályozza továbbra is a gyári munkát Japánban.¹

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet sem ért el nagyobb eredményeket Japánban az ipari munkára vonatkozó törvényhozás kodifikálása terén. A családi rendszer átható ereje még mindig igen jelentékeny. *A japán munka-törvényhozás eme embrionális voltának a szociális terhekre, tehát végeredményben az ipari cikkek előállításai*

¹ A munka-törvényhozás kezdetleges volta a munkásszervezetek késői fejlődésével is magyarázható. A háború előtt említett érdemlő szakszervezet alig létezett; csak a háború után növekedett meg a szakszervezetek száma Japánban.

Szakszervezetek Japánban

Év	Szakszervezetek száma
1912	5
1913	6
1914	6
1915	4
1916	13
1917	14
1918	11
1919	71
1920	66
1921	71

L. B. I. T. : „Le travail industriel au Japon” i. m. 98. o.

költségeire gyakorolt befolyását nem szükséges külön kiemelnünk. A japán áruk alacsony termelési költségének ez az egyik magyarázata.

Tekintetbe kell venni mindenesetre, hogy a növekvő iparosodással, a városok lakosságának rohamos szaporodásával, a szakszervezetek fejlődésével és a nagyfokú tökékoncentráció tényével a családi rendszer fontossága is egyre veszt erejéből. Egy japán szakíró¹ már 15 év előtt felhívta a figyelmet a családi rendszer hibáira. Szerinte 1. e rendszer a munkaadók részéről oly bölcseséget és oly emelkedett erkölcsi felfogást feltételez, melyeket ritkán találunk egyesítve ugyanazon személynél; 2. a rendszer alkalmazható egyes gyáraknál, de általános alkalmazása nehézségekbe ütközik; 3. a rendszer oly kényúri, arbitrális jelleget vehet fel, melyet a munkások életszínvonalának és szociális nivójának emelkedése esetén fenntartani többé nem lehet; 4. a rendszer nem egyeztethető össze a modern gazdasági kapitalizmussal és különösen gazdasági válságok alkalmával nem válik be. A szerző szerint a családi rendszer egyáltalában nem helyettesítheti sem a munka-törvényhozást, sem a szakszervezeteket.²

A családi rendszer befolyásának gyöngülésére — mint jelenéget — felhozzák például az egyik textilnagyüzemben kifizőrt sztrájkot is, melyet már azért is fontosnak tartanak, mert az említett üzem, mint a családi rendszer alkalmazásának prototypusa szerepelt. Ez üzemben berendezett hálótermek, higiéniai, oktatási, szórakozási berendezések, betegsegélyző intézmények, öregségi-, baleset-, halál esetére adott segélyek a családi rendszer alkalmazásának gyöngülését mutatják.

¹ B. Suzuki: *Nihon no Rodo Mondai* (A munkakérdés Japánban), 1919, idézve: B. I. T. i. m. 49. o.

² Egy másik japán író is felhívja a figyelmet a családi rendszer fogyatékoságaira és kimutatja, hogy a rendszert hajdan csak a Samuraiok és nemesi osztályok alkalmazták: a modern nagyiparra alkalmazhatatlan. Szerinte a törvényeket a beállott társadalmi és ipari változásokhoz kell hozzáidomítani. L. dr S. Mioura: „*Nihon no Kasokou Seido to Minpo*” (A japán családi rendszer és a polgári törvénykönyv) idézve: B. I. T. i. m. 49. old.

zásának példaképei gyanánt szerepeltek. Az ez üzemben kitört sztrájk óriási feltűnést keltett Japánban és azt a családi rendszer gyöngülésére vezették vissza.¹

Végeredményben, ha sok jel mellett is szól, hogy a családi rendszer hatása és jelentősége csökkenőben van, egyelőre mégis egyik jellemző vonása Japán ipari struktúrájának s az ipari cikkek előállításának költségeinek alacsony voltára két szempontból is nagy hatással bír. E két szempont: 1. a szociális terhek már említett alacsony volta; 2. a családi rendszer keretében a japán ipari munkabérek egy részének természetben való fizetése, melyről még alább szó lesz.

d) Munkaidő és munkabér

Munkaidő

Sokan a munkaidő kivételes hosszúságában látják a japán ipari cikkek előállításának költségei alacsonyágának egyik okát. Ha a japán hivatalos kimutatásokat vesszük alapul,² úgy ez a feltevés nem talál teljes mértékben igazolást.³

¹ V. ö. : *The Kanegafuchi Spinning Company Limited. — Its Constitution : How it cares for its employees.*

² A japán munkaidőre és munkabérekre vonatkozó következő statisztikákat a japán „szociális kérdések irodája” évi munkafelügyelői jelentéseinek, a „császári kabinetiroda statisztikai hivatalának” a munkabérekéről és az árakról közölt havi jelentésének és a 3 évenként ismétlődő japán „statisztikai munkaanket” adatainak alapján közölte a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal. L. B. I. T. i. m. 184. old. és köv.

³ A washingtoni 8 órai munkaidőre vonatkozó nemzetközi egyezmény Japánra vonatkozó speciális részét Japán ugyan nem ratifikálta : ezzel azonban csak követte más nagy ipari államok példáját.

A napi munkaidő a japán gyárakban (1927)

Gyár neve	Valóságos munkaidő	
	óra	perc
Textilipar :		
Selyemfonódák	10	54
Gyapofonódák	9	54
Gyapotszövődék	9	54
Selyemszövődék	10	18
Gyapjűszövődék	11	—
Átlag	10	18
Egyéb gyárak :		
Kerámiaipar	9	—
Vasművek	9	—
Gépgyárak	8	54
Vegyipar	9	12
Papírgyárak	9	—
Bőr- és csontipar	9	—
Fa- és bambuszipar	9	12
Élelmiszeripar	9	—
Ruházati cikkek	9	12
Építőipar	9	—
Nyomda- és könyvkötőipar	8	42
Iparművészet	9	—
Gáz- és villanyművek	9	30
Egyéb gyárak	8	18
Általános átlag	9	54

E táblázatból kitűnik, hogy a munkaidő tartama szempontjából a japán gyárakat 2 osztályba sorozhatjuk : egyfelől a *textilgyárak*, másfelől pedig az *összes többi gyárak*, melyekben a munkaidő 10–15%-al rövidebb, mint a *textilgyárakban*.¹ E táblázatunk az 1927-iki munkastatisztika (recensement du travail) adatait közli. E számításoknak 7486 gyár adatai szolgáltak alapul, melyek 1,381.931 munkást foglalkoztattak. A *császári kabinetiroda statisztikai hivatalának* (Bureau de la Statistique du Cabinet imperial) újabb adatai a munkaidő tartamáról a következők :

¹ Tekintetbe kell természetesen venni a nagymérvű *túlórátalást* is ; a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal becslése alapján a munkásoknak átlagban 23%-a végez átlagban 1 óra 18 perces túlórát. L. B. I. T. i. m. 188. o.

A munkaidőtartam változása a japán iparban 1926—1930-ig

Gyár neve	1926		1927		1928		1929		1930	
	óra	p.	óra	p.	óra	p.	óra	p.	óra	p.
Textilipar	10	12	10	4	10	5	9	50	9	32
Kerámiailipar	9	5	8	49	8	53	8	55	8	46
Fémipar	9	4	9	2	9	3	8	59	8	55
Gépipar	9	5	9	4	9	1	8	58	8	55
Vegyipar	9	19	9	15	9	9	9	8	9	1
Papíripar	10	15	10	5	10	5	10	1	10	—
Bőr- és csontipar	8	23	8	42	8	43	8	45	8	42
Fa- és bambuszipar	9	17	9	3	9	15	9	13	9	8
Élelmészetiipar	9	14	9	4	9	3	8	58	8	57
Ruházati cikkek	9	20	9	2	9	2	9	11	9	3
Építkezésiipar	8	19	8	7	9	8	9	5	9	31
Nyomda- és könyvkötőipar	8	54	8	47	8	56	9	—	9	1
Iparművészet	8	55	8	57	8	55	8	51	8	43
Gáz- és villanyművek	9	14	8	43	8	39	8	37	8	39
Átlag	9	31	9	24	9	21	9	16	9	8

E kimutatás a munkaidő csökkenését tükrözteti vissza, melyet az 1929 július 1-én a gyapotfonódákban életbeléptetett éjjeli munkaszünetnek tudnak be. Nincsen ugyan okunk a japán hivatalos statisztikák valóságában kételkednünk, meg kell azonban említenünk, hogy igen sok, a japán munkaviszonyokról megjelent tudósítás ellenkezőleg, a munkaidő emelkedéséről számol be, igaz, hogy csak 1931 óta. De a japán ipari munkaidő kérdését különben sem szabad nyugati szemmel s az európai vagy amerikai kapitalisztikus termelés munkaviszonyai szempontjából megítélni. Az idő és a munka fogalmai mások a távolkeleten, mint minálunk.

Már az előbbi fejezetben reámutattunk a japán munkatörvényhozás kezdetleges voltára: ami a munkaidőkorlátozást illeti, erre nézve még ma sincs Japánban — a nők és fiatalok munkaidejét kivéve — törvényes rendelkezés.¹ A heti munkaszünet sem olyan

¹ A bányamunkások munkaidejére nézve egy 1928-iki törvény rendelkezik, mely először vezet be törvényes munkaidőkorlátozást férfimunkásokra nézve is és 10 órában állapítja meg — nőkre-férfiakra egyaránt — a napi munkaidőt. L. B. I. T. i. m. 151. old. és 194. old.

általános Japánban, mint a nyugati országokban. Egyik oka ennek az, hogy a távolkeleti vallások ezt nem is írják elő. Így, régi tradícióknak megfelelően a japán gyárakban a munkásoknak csak havi 1—2 szünnapot engedélyeznek. A washingtoni egyezménynek Japánra vonatkozó speciális szakaszai előírták ugyan a heti szünnapot, de ezt az egyezményt — mint már említettük — Japán nem ratifikálta.¹

Munkabér

A japán munkabérek tárgyalásánál tekintetbe kell vennünk a pénzben fizetett tulajdonképpeni munkabéreken kívül a különböző járulékokat, túlóra munkabért, külön díjakat, prémiumokat és különösképp a természetbeni munkabérszolgáltatásokat.

Az 1927-iki munkastatisztikai adatok szerint — melyek összehasonlítása igen kitűnő anyaggal szolgál a japán viszonyok megvilágítására — az ezen statisztikában szereplő 7486 gyár közül 4370, vagyis a gyárak 58%-a fizette munkabéreit részben természetbeni szolgáltatások formájában. A textiliparban foglalkoztatott munkások 86%-a, a bányamunkások 67%-a, majdnem az összes selyem- és gyapjúfonódákban foglalkoztatott munkások kapják bérüket részben természetben. E természetbeni szolgáltatásokat leginkább ingyenlakás, vagyis inkább hálókörös hálótermekben, világítás és fűtés, rizs- és más élelmiszerek, ruházat stb. formájában nyújtják.

¹ Néha maguk a munkások szálltak szembe a heti munkaszünet állandósítását célzó törekvésekkel, munkabérszállítástól való félelmükben.

Átlagos napi munkabérek a tisztá és vegyes bérrendszerű gyárakban

	Gyárak, melyek készpénzben fizetik a teljes munkabért			Gyárak, melyek részben természetben fizetik a munkabért				
	Gyárak száma	Munkások száma	Napi átlagos munkabér Yen	Gyárak száma	Munkások száma	Készpénz munkabér Yen	A természetbeni szolgáltatások értéke Yen	Munkabér összege Yen
Textilipar:								
Selyemfajtkák	8	11.961	0.84	988	277.466	0.69	0.28	0.98
Gyapofonodák	1	15.892	1.24	169	212.519	1.13	0.14	1.27
Selyemfonodák	1	205	1.08	25	30.506	1.04	0.16	1.20
Gyapotszövődéák	242	27.693	0.96	551	42.011	0.94	0.17	1.11
Selyemszövődéák	103	13.015	0.91	407	25.170	0.84	0.20	1.04
Gyapjűszövődéák	4	4.545	1.39	94	24.068	1.22	0.13	1.35
Egyéb gyárak	281	39.230	—	505	56.966	—	—	—
Összeg v. átlag	640	112.541	1.13	2739	668.706	0.94	0.20	1.14
Kerámiaipar	153	30.313	1.71	250	12.564	1.85	0.18	2.03
Fémipar	301	70.502	2.44	166	14.172	2.52	0.16	2.68
Gépgyárak	476	174.847	2.58	201	20.492	2.42	0.10	2.52
Vegyipar	271	46.238	1.64	219	15.507	1.79	0.12	1.91
Papír ipar	133	22.021	1.43	65	6.847	1.79	0.18	1.97
Bőr- és csontipar	31	2.741	1.90	12	609	3.03	0.06	3.09
Fa- és bambuszipar	222	16.118	1.65	214	8.301	1.91	0.10	2.01
Élelmezésiipar	148	45.656	1.49	252	15.244	1.65	0.19	1.84
Ruházati cikkek	195	22.995	1.46	81	5.499	1.27	0.10	1.37
Építőipar	115	11.070	2.41	15	542	2.35	0.16	2.51
Nyomda- és könyvkötőipar	338	31.308	2.09	65	4.043	2.19	0.07	2.26
Iparművészet	56	5.693	1.65	20	519	1.43	0.17	1.60
Gáz-villany	10	2.262	2.23	53	3.353	2.59	0.10	2.69
Egyéb	27	3.672	1.57	18	461	1.93	0.07	2.00
Összeg v. átlag	3116	597.977	1.93	4370	776.859	1.09	0.19	1.28
Bányák:								
Szénbányák	37	80.124	1.51	166	152.811	1.79	0.09	1.88
Ercsbányák	5	7.381	1.55	83	30.686	1.74	0.15	1.89
Nyersolaj	—	1.925	1.54	13	1.779	1.94	0.12	2.06
Egyéb bányák	—	571	1.61	9	1.416	2.19	0.10	2.29
Összeg v. átlag	42	90.001	1.52	271	186.632	1.78	0.10	1.88

L. B. I. T. i. m. 208. o.

E táblázat¹ rámutat arra az érdekes tényre, hogy azokban a gyárakban, ahol tisztán készpénzben fizették a munkabért, a nominál munkabér jóval magasabb volt, mint azokban a gyárakban, ahol a készpénzben fizetett munkabérekhez még természetbeni szolgáltatások is járultak. (Az előbbieket átlagos munkabére 1.93 yen volt, szemben a második kategória 1.28 yen átlagos munkabérével.) A bányáknál fordított a helyzet (1.52 yen szemben 1.88 yennel.)

Női munkabérek

A japán iparcikkek előállításának költségei alacsony voltak egy másik tényezője: a női munka nagy szerepe a gyáriparban.

A mechanikai hajtóerőt alkalmazó gyárak munkásainak nemek szerinti megoszlása (1900—1929)

Év	Munkások száma		Női munkások száma százalékban kifejezve
	férfi	nő	
1900	164.712	257.307	60.97
1904	207.951	318.264	60.48
1909	307.139	493.498	61.63
1914	383.957	564.308	59.52
1919	741.193	870.797	54.02
1920	730.419	824.308	53.08
1921	757.345	878.466	53.90
1922	834.314	856.705	50.66
1923	838.197	926.936	52.51
1924	859.783	929.835	51.95
1925	852.554	955.827	52.80
1926	893.834	981.361	52.31
1927	923.201	975.671	51.38
1928	948.876	987.373	55.51
1929	855.187	969.835	60.87

B. I. T. i. m. 25. o.

E táblázat² szerint a női munkások száma az összes munkások számának kb. 50—60%-át tette ki. A női munkabérek *mélyen alatta állanak* a férfimunkások munkabéréinek. Ha a feldolgozó iparban foglalkoztatott mun-

¹ V. ö. 36. o. jegyzet.

² V. ö. a 29. o. és 30. o. táblázatainak adataival.

kások és munkásnők béreit összehasonlítjuk, úgy arra a megállapításra jutunk, hogy a munkásnők bére csak kb. $\frac{1}{3}$ -át teszi ki a férfimunkások bérének.

A feldolgozó iparban foglalkoztatott kétnembeli munkások napi átlagos munkabérének összehasonlítása (1927—1931)

Év	Férfi munkabér Yen	Női munkabér Yen	Női munkabérek viszonyítva a férfi munkabérekhez %-ban
1927	2.49	0.98	39.4
1928	2.59	1.00	38.6
1929	2.59	0.97	37.5
1930	2.50	0.87	34.8
1931	2.38	0.79	33.1

B. I. T. i. m. 212. o.

Egy másik statisztika alapján a következő összehasonlítás eszközölhető a férfi és női munkabérek között:

A különböző iparágakban foglalkoztatott kétnembeli munkások átlagos napi munkabére (1928—1931)

Iparág	Férfi				Nő			
	1928	1929	1930	1931	1928	1929	1930	1931
	Yen				Yen			
Textilipar								
Selyemfonódák	0.97	0.94	0.89	0.79	0.71	0.70	0.57	0.49
Gyapotfonódák	1.65	1.61	1.50	1.45	1.12	1.06	0.91	0.79
Gyapotszövődék ...	1.32	1.41	1.28	1.26	0.91	0.93	0.74	0.70
Selyemszövődék ...	1.50	1.50	1.35	1.28	0.91	0.91	0.74	0.70
Gyapfűszövődék ...	2.07	1.94	2.00	2.04	1.12	0.99	1.03	1.02
Átlag	1.64	1.61	1.56	1.51	0.95	0.92	0.79	0.71
Kerámia	2.32	2.31	2.22	2.11	0.94	0.93	0.87	0.76
Gépipar	2.98	3.09	2.96	2.79	1.23	1.26	1.21	1.16
Vegyipar	2.40	2.32	2.27	2.18	1.10	1.10	1.13	1.07
Papíripar	2.08	2.10	2.10	2.11	1.04	1.07	1.05	1.14
Bőr-, csontipar ...	3.35	3.29	3.00	2.88	1.30	1.24	1.31	1.17
Fa-, bambuszipar ..	1.96	1.91	1.80	1.55	0.83	0.83	0.74	0.62
Élelmezési ipar	2.16	2.17	2.14	2.11	1.02	1.04	1.04	1.05
Ruházati ipar	2.02	1.98	1.94	1.95	1.21	1.14	1.06	1.00
Építőipar	2.94	2.50	2.47	1.79	0.63	0.49	0.90	0.53
Nyomdaipar	2.05	2.29	2.21	2.21	1.23	1.33	1.23	1.27
Gáz-, villanyművek	2.68	2.63	2.51	2.39	1.19	1.27	1.28	1.18
Általános átlag	2.59	2.59	2.50	2.38	1.00	0.97	0.87	0.79

B. I. T. i. m. 213.

E táblázat is a női munkaerő alacsony munkabéréit tükrözteti vissza. Az a tény, hogy a textiliparban kisebb az eltérés a férfi és női munkabérek között, mint a többi iparágakban, arra vezethető vissza, hogy a textiliparban foglalkoztatott munkások igen nagy hányada női munkás — a japán gyárakban foglalkoztatott női munkások 80%-a a textiliparban dolgozik, — s így ez iparágban a női munkások foglalkoztatása természetesen a férfimunkások átlagos munkabérére is hatással van.

A női munkabérek alacsony voltának magyarázatát a következő tényekben találhatjuk: mindenekelőtt a női munkaerő nagymérvű kínálatában; továbbá a női munkások jórézének alacsony életkorában¹ s ezek igénytelenségében. Tekintetbe veendő továbbá, hogy a női munkások nincsenek szervezve: 1931-ben a női munkásoknak csak 0.7%-a volt szakszervezetben. A női munkaerő nagy szerepe a japán ipari munkában éppen egyik oka a munkásszervezetek gyenge voltának, mert a női munkások nehezebben tömörülnek szakszervezetekbe. Ez a körülmény is hozzájárul a munkabérek alacsony voltának s ezáltal az ipari termények alacsony termelési költségeinek magyarázatához.

Mint már említettük, az előzőekben feltüntetett munkabértáblázatok inkább összehasonlítási szempontból értékesek, mert a nominál munkabérösszeg 1929 óta — annak ellenére, hogy a yen értéke azóta jelentékenyen esett — 18—40%-al csökkent. E csökkenési tendenciát már a 42. oldalon közölt táblázat is feltünteti. Még jobban kidomborodik ez a csökkenési irányzat, ha a 42. oldalon közölt táblázatunknak az 1927. évre vonatkozó munkabéréit a japán császári statisztikai hivatal 1934 február hó 26-án kiadott következő felállításában közölt munkabérekkel összehasonlítjuk:

¹ Az utóbbi években a japán gyárakban alkalmazott női munkások 20%-a 16 éven aluli volt. V. ö. B. I. T. i. m. 212. old.

A városba áramló falusi női munkások általában 4 évet maradnak a városokban, aztán visszatérnek falvaikba: így falu és város között állandó lakosságcsere folyik. A gyárakba érkező fiatal parasztlányokat igen szigorú gyári szabályzatnak vetik alá, a gyárakban közös hálótermekben laknak s ottan is élelmezik őket: 15.000 japán gyárban 634.000 munkásnő lakik ilyen közös hálótermekben.

Átlagos nap munkabérek (1934 február 26-iki kimutatás)

I p a r á g	Sen = $\frac{1}{100}$ Yen
Textilipar	77
Faipar	140.6
Élelmezési ipar	155.3
Papíripar	178.1
Kémiai ipar	178.1
Gépipar	266.8
Fémipar	295.7

Névleges munkabérek természetesen nem adnak kellő felvilágosítást a japán munkabérek és a japán munkások megélhetési viszonyai között fennálló összefüggésekről. E névleges munkabérek legfeljebb idegen országok nominális munkabéreiével s ezeken keresztül az azokban az országokban használatos előállítási költségek egyik fontos tényezőjével való összehasonlításokra alkalmasak.¹

¹ A japán reál munkabérek megállapítása igen nagy nehézségekbe ütközik, mert a megélhetés alapját alkotó cikkek nagybani és kicsinybeni árának indexszámait csak rövid idő óta közlik Japánban. A japán kereskedelmi miniszterium ugyan már 1900 óta közöl rendszeres időközökben kimutatásokat a munkabérekéről és az árnívóról, de az árakról készült statisztikák kizárólag a nagybani árakat vetik tekintetbe, a kiskereskedelmi eladási árakra vonatkozó kimutatások — melyek elengedhetetlenül szükségesek az élelnívó-indexek kiszámításához — csak a háború óta készülnek. A Japán Nemzeti Bank 1922 óta közli a tokiói kiskereskedelmi árak havi indexszámait, 1926 óta pedig a munkabér index-számokat egész Japán területére nézve. A japán birodalmi statisztikai hivatal 1925 óta közli a gyári- és bányamunkások munkabéreiének index-számait, úgyszintén a nagyobb japán városok kiskereskedelmi árainak index-számait, de ezek csak az élelmezési cikkekre és a tüzelőanyagokra vonatkoznak. Csak 1929 óta közli a japán kereskedelmi miniszterium egész Japánra vonatkozólag az élelmezési cikkek, ruházati cikkek, tüzelőanyag és különböző egyéb árucikkek index-számait, melyek alapján a létfenntartási index-számokat, tehát a reál munkabéreket is ki lehetne számítani. (Bár az a tény, hogy a lakbérekre nézve — melyek egy becslés szerint a munkáscsaládok kiadásainak több mint 15 %-át teszik ki — semmilyen hivatalos kimutatás sincsen, a tudományosan felhasználható létfenntartási index-számok megállapítását igen megnehezíti.) Hozzá kell végül tennünk, hogy még ezeket az előbb említett index-számokat sem tették mindeztelg hivatalosan közzé és csak 1931 óta közöl az egyik nagy japán hírlap, az *Osaka Asahi* közgazdasági hírszolgálat a háromhavonként ilyen index-számokat.

Életszínvonal

Már most nyugati szemlélők általában azt hiszik, hogy a japán munkások rosszabb viszonyok között élnek, mint európai vagy amerikai kollégáik. Gyakran olvasunk leírásokat az ottani gyári munkások életmódjáról, lakás- és élelmezési viszonyairól, melyek a japán munkást páriasorsban levőnek tüntetik fel. Mit mondjunk akkor azonban a kínai, mandsu és indiai munkások életszínvonaláról, mely még a japánokénál is sokkal alacsonyabb s amely körülmény fontos tényezője lesz annak a folyamatnak, mely Japánnal szemben, még a japánokénál is alacsonyabb termelési költségekkel dolgozó ázsiai iparok megteremtését fogja eredményezni? Ugyanolyan folyamat lesz majd ez, mint az, amelyik a japán ipar versenyképességét az európai és amerikai ipari államokkal szemben fokozta: alacsonyabb élelnívójú, alacsonyabb igényekkel bíró, tehát alacsonyabb előállítási költségekkel is dolgozó fiatal ipari államok versenye magasabb igényű, magasabb életfenntartási költségekre építő és magasabb termelési költségekkel dolgozó ipari államokkal szemben.

Végeredményben a japán ipar sikeres versenyének egyik fő tényezője a japán és a többi nagyipari államok munkásai élelnívója között fennálló különbség. Nem a páriasors magyarázza meg az alacsony japán munkabéreket, hanem az európaiktól és amerikaiktól eltérő, igénytelenebb életmód, mely az ottani életszokásokban gyökeredzik. Egy francia utazó írta: „Láttam egy japán szövődében fiatal lányokat dolgozni, akiknek életmódja olyan volt, hogy tulajdonképpen foglyoknak lehetett volna őket a mi felfogásaink szerint tekinteni”. Azonban ugyanez a francia utazó siet hozzáfűzni: „De az összes japánok természetesen találják a kemény életet, s oly életmódot folytatnak, melyért mi európaiak őket lenézzük; ezt azonban leginkább azért tesszük, mert az ő

felfogásukat mi nem vagyunk képesek megérteni". Ha a japán munkás nem is él a nyugati országok kulturális, szociális és civilizációs életnívójának megfelelő módon, mégis az ottani tradíciókat, szokásokat és életmódot véve alapul, azt mondhatjuk, hogy helyzete nem sokkal rosszabb az európai és amerikai munkás helyzeténél és hogy az ottani munkáscsalád is megél jövedelméből,¹ s mindenesetre — ha az európai és amerikai munkanélküliséget tekintjük — kevésbé szorul az állam, tehát a köz segítségére. A nyugati ipari civilizáció, szociális eszmék, s a munkás szakszervezetek mind erősebb elterjedésével feltételezhető, hogy a *japán munkások igényei is növekedni fognak* és a kiegyenlítődés az európai és amerikai termelési költségek és a japán ipari termelési költségek között fokozottabbá fog válni.

Az iparosodás egyéb tényezői

a) Racionalizáció

Nem szabad figyelmen kívül hagyni a japán iparosodás tényezőinek vizsgálatában azokat a törekvéseket sem, melyek a japán ipar fokozott racionalizációját célozzák. A nyugati, különösen amerikai ipari termelési racionalizáció gyorsan honosodott meg Japánban és különösen a *japán munkás ügyessége és tanulékonyága* folytán igen nagy tökélyre tett szert. Bár a racionalizáció folytán természetesen mind nagyobb számú munkást helyette-

¹ A Japán birodalmi statisztikai hivatal 1926—27. években igen érdekes számításokat eszközölt a japán munkáscsaládok családi büdzsé-jére vonatkozólag. E számításokat úgy magántisztviselőknél, mint gyári és mezőgazdasági munkásoknál alkalmazták. E kimutatások egyes tételei a család egyes tagjainak munkabérijövedelmét, s egyéb keresetét, azonkívül pedig a családok összes kiadásait és a jövedelemnek a kiadások feletti többletét yenben és %-ban érzékeltetik. E kimutatásokból — melyeket B. I. T. I. m. 221. és köv. old. találhatunk — két megállapítást vonhatunk le: 1) hogy a családfő keresete általában elégtelen a család létfenntartási kiadásainak fedezésére, 2) és hogy a tekintetbe vett családok összes keresete az összes esetekben felülhaladta a család kiadásait.

sítenek gépekkel, nyilvánvaló, hogy a munkások ügyessége és alkalmazkodóképessége nagyban előmozdította a racionalizációs folyamat gyors átütő hatását. Kimutatták pl., hogy egy japán szövőmunkás legalább kétszer annyi szövőgépet képes egyszerre kiszolgálni, mint egy európai vagy amerikai munkás. *A japán ipari munkásanyag kiválósága a japán ipari termékek alacsony termelési költségeinek egyik tényezője.*

A japán kereskedelmi minisztérium következő kimutatása is élenken visszatükrözteti e racionalizációs folyamat fejlődését.

A racionalizáció fejlődése

	Év	
	1929	1933
A pamutiparban 10.000 orsónál dolgozott, munkás	285	197
Egy munkás termelt naponta pamutfonalat (yardokban)	421	572
Egy szövőszéken készítették naponta (yardokban)	10.87	20.40
Egy szövőmunkás készített naponta (yardokban)	17.85	24.28
A Katakura-koncern egy kohója szállít naponta műselyemfonalat (bálákban)	2.82	3.64
Egy bányamunkás termel évente szenet (tonnában)	141	203

A racionalizációs politikát az 1930-ban életbehívott *Racionalizációs Tanács* is hathatósan szolgálja. E tanács feladata a kartelszerződések, termelési szabályzatok, ármegállapodások, piackonvenciók stb. felülvizsgálata; e tanács a piackutatást is hatékonyan mozdította elő és a japán áruk diadalmas térhódítását a világpiacon igen megkönnyítette.

Különösen a háború és a világgazdasági válság óta vált nagymérvűvé a racionalizálási folyamat Japánban, ami vállalatok fuziójában — különösen a papír- és textiliparban, azonkívül a bankoknál — is jelentkezik. A kor-

mány nagy mértékben hozzájárul e fuziók létesítéséhez : egy 1931-iki törvény felhatalmazást ad a fontosabb iparágakban a termelést és eladást szabályozó kényszerkartelmegállapodások létrehozására. Azonkívül pl. a kisebb exportcégek kényszerfuziójával a japán kormány egyenesen megakadályozta, hogy egyes árukegóriákban a japán exportőrök egymás árait lerontsák.¹

b) Iparpártoló kormányintézkedések

A japán kormány más téren is igen nagy erőfeszítéseket tesz a japán ipar támogatására és a kivitel fellendítésére. Az iparpártoló törekvések túlsúlya azonban nem az iparnak juttatott egyenes segélyek, szubvenciók formájában jut kifejezésre. A következő táblázat — melyet a japán nemzeti bank közlése alapján az angol külkereskedelmi hivatal jelentése ad ki — feltünteti a japán kormány-
nak a különböző iparágak részére juttatott egyenes segélyeit.

Állami szubvenciók (1929)

	1000 yenben
Kivitel pártolására	1.105
Tengerhajózás	10.322
Automobilipar	980
Léghajózás	936
Vas- és fémpipar	1.750
Festékipar	1.04
Ipari vizsgálatok	700
Cukorfinomítók	690
Nyersolajkutatás	492
Selyempipar	778

Department of Overseas Trade: *Economic Conditions in Japan*, London, 1933, 30. o.

A teljes hozzájárulási összeg 20 millió yen alatt mozog, ennek is a fele a tengerhajózás céljainak jut.

¹ V. ö. *Economic Conditions in Japan*, Report; Department of Overseas Trade; London, 1933. 38. old.

Ez az összeg messzire elmarad a nyugati nagyipari államok hasonló célra fordított hozzájárulásai mögött. Persze, tekintetbe kell venni, hogy az őstermelés — mezőgazdaság, halászat stb. — segélyezésére fordított összegek¹ — melyek az ipar és kereskedelem számára indirekt támogatást jelentenek — e kimutatásban nem szerepelnek, s nincsenek benne az iparnak juttatott egyéb indirekt támogatások, adókedvezmények stb. sem, s hogy — hivatalos felállításról lévén szó — az államháztartás más tételei mögött is meghúzódhatnak hasonló természetű hozzájárulások.

De a japán iparpártolási politika főszülya nem is az egyenes hozzájárulásokon, szubvenciókon nyugszik, hanem a kormány egyéb iparpártoló intézkedésein. Ezek közül kiemelhető: 1. A *kamatláb és hitelpolitika*. A jegybank olcsó pénzpolitikájával és széles hitelkeretek nyújtásával lehetővé tette, hogy a japán ipar számára állandóan nagyösszegű tőkék álljanak olcsó kamattal rendelkezésre. 2. A kormány *fuziók és kartellizációs politikája*, melyről fentebb szözlöttünk. 3. A kormány *beruházási és közmunkapolitikája*, mely természetszerűleg óriási fontossággal bír az ipar szempontjából. 4. A *mandsuriai beruházási program*; ide tartoznak a hadsereg felszerelésére és a kínai háborúra fordított óriási befektetések, melyekre még alkalmunk lesz visszatérni s amelyek elsősorban a vas- és fémpipart érintik, de közvetve az egész japán iparra kihatnak. 5. A *magas védővámok*, melyek tekintetében Japán egyáltalán nem marad el az európai és amerikai kormányok protekcionista politikája mögött; igaz, hogy iparcikkeinek alacsony árai magas vámok nélkül is elegendő védelmet nyújtanak a japán iparnak a külföldi versennyel szemben.²

¹ Japánnak is nagy erőfeszítéseket kell tennie két legfontosabb agrártermékének, a gabóselyemnek és a rizsnek árcsökkenése következtében, agrártársadalmának megsegítésére.

² A japán közlekedésügynek Japán gazdasági viszonyaira gyakorolt befolyására nézve I. II. Feller Frigyes tanulmányát: *A Távolkelet közlekedésügye*, Budapest, 1933.

IV.

Japán külkereskedelme

A japán iparosodás növekedéséről a külkereskedelmi forgalomnak az utolsó fél évszázadban bekövetkezett óriásmérvű emelkedése is hű képet nyújt. A külkereskedelmi forgalom értékben kifejezett összege az 1897. évi 382,435.000 yenről 1929-ig 4,364,858.000 yenre szökött fel. A külkereskedelmet illetőleg *négy nagy korszakot* különböztethetünk meg Japán utolsó századbeli gazdaságtörténetében. Az első a *Meiji-restaurációt* megelőző és az azt közvetlenül követő kor, amikor Japán külkereskedelme még teljesen elenyésző volt. A második korszak, a *japán-kínai háborút* (1894) követő korszak; ebben a korszakban az ipari tevékenység igen megnövekedett és Kína legyőzésével Japán gazdasági befolyása a legyőzött országban igen nagy lett. A harmadik korszak az *orosz-japán háborútól* (1904) egészen a világháború kitöréséig terjed. A nagy ellenfélen aratott győzelemnek úgy politikai, mint gazdasági következményei fontosak voltak. Nemzetközi viszonylatban az ország tekintélye emelkedett és gazdaságilag is első helyre került a távolkeleti országok között. Megnövekedett politikai tekintélye áruinak is kiváló helyet biztosított a távolkeleti országok piacain. Idegen tőkék kezdtek nagy mennyiségben beözönlenni az országba, melyek termékeny befektetéseket kerestek és találtak.

Japán tulajdonképpen ipari fellendülése az orosz-japán háború után következett be, ettől az időszaktól kezdve vált Japán a világgazdaság fontos tényezőjévé. Az 1904-től 1914-ig terjedő 10 év a japán gazdaság egyenes vonalban felfelé ívelő pályájának időszaka volt. Tanuskodik erről külkereskedelmének ez időszakban egyre nagyobb mértékben növekvő összege. Japán külkereskedelmének negyedik nagy korszaka a *világháborúval* kezdődik. Kevés hadviselő állam volt a világháborúban, mely, aránylag csekély áldozattal, abból oly nagy politikai, de különösen *gazdasági* hasznot húzott volna, mint Japán. A távolkeleti országok európai és amerikai szállítóiktól jóformán el voltak zárva: Japán foglalta el ezek helyét. Kivitele hatalmasan megnövekedett, iparcikkeinek piacai mind jobban kiszélesedtek.

Japán külkereskedelmi forgalma (1897—1933)
1000 yenben

Év	Kivitel	Behozatal	Összeg	Behozatali többlet
1897	163.135	219.300	382.435	56.165
1898	165.753	277.502	443.255	111.748
1899	214.929	220.401	435.331	5.472
1900	204.429	287.261	491.691	82.831
1901	252.349	255.816	508.166	3.467
1902	258.303	271.731	530.034	13.428
1903	289.502	317.135	606.637	27.633
1904	319.260	371.360	690.621	52.099
1905	321.533	488.538	810.071	167.004
1906	423.754	418.784	842.539	4.970
				(kiviteli többlet)
1907	432.412	494.467	926.880	62.054
1908	378.245	436.257	814.503	58.011
1909	413.112	394.198	807.311	18.913
				(kiviteli többlet)
1910	458.428	464.233	922.662	5.804
1911	447.433	513.805	961.239	66.371
1912	526.981	618.992	1,145.974	92.010
1913	632.460	729.431	1,361.891	96.971
1914	591.101	595.735	1,186.837	4.637
1915	708.306	532.449	1,240.756	175.857
				(kiviteli többlet)
1916	1,127.468	756.427	1,883.896	371.040
				(kiviteli többlet)

Év	Kivitel	Behozatal	Összeg	Behozatali többlet
1917	1,603.005	1,035.811	2,638.816	567.139 (kiviteli többlet)
1918	1,962.100	1,668.143	3,630.244	293.956 (kiviteli többlet)
1919	2,098.872	2,173.459	4,272.332	74.587
1920	1,948.394	2,336.174	4,284.569	387.780
1921	1,252.837	1,614.154	2,866.992	361.317
1922	1,637.451	1,890.308	3,527.760	252.856
1923	1,447.750	1,982.230	3,429.981	534.479
1924	1,807.034	2,453.402	4,260.437	646.367
1925	2,305.589	2,572.657	4,878.247	267.068
1926	2,004.727	2,377.484	4,422.212	332.756
1927	1,992.317	2,179.153	4,171.471	186.836
1928	1,971.955	2,196.314	4,168.270	224.359
1929	2,148.618	2,216.240	4,364.858	67.631
1930	1,469.852	1,546.070	3,015.923	76.218
1931	1,146.981	1,235.675	2,382.656	88.693
1932	1,409.992	1,431.461	2,841.453	21.469
1933	1,861.046	1,932.220	3,793.266	71.174

The Japan Year-Book, Tokio 1933 (Az 1933-iki adatok a *Statesmans Year-Book*, 1934, alapján.)

E táblázat élénken tükrözteti vissza a japán külkereskedelem folytonos növekedését, melyet illusztrál az a tény is, hogy az óriásmérvű lakosságnövekedés ellenére a lakosság fejenkénti quotája a külkereskedelmi forgalomban az 1898-iki 10 yentről 1929-ben 78 yentre szökött fel. De rámutat a táblázat egy másik tényre is, melyet európai közgazdászok — akik a japán gazdasági versenynek rendszerint csak káros oldalait tüntetik fel — nem igen méltatnak, t. i., hogy a japán külkereskedelmi mérleg igen kevés kivétellel állandóan *passzív volt*: Japán behozatala majdnem állandóan a kivitel felett mozgott. Kivételt képeznek a háborús évek, midőn is — a már említett okok következtében — igen nagy kiviteli többlete volt Japánnak (az 1915—1918. évek kiviteli többlete elérte az 1,408.000.000 yen összeget). Természetesen, ennek következményeként nagy aranybeáramlás indult meg az országba és ez némiképp ellensúlyozta hosszú évek kereskedelmi mérlegeinek deficitjét. 1920-tól kezdve azon-

ban a külkereskedelmi deficit ismét erősen megnövekedett és az 1920—1924-es periódus jelentette tulajdonképpen Japán számára az igazi gazdasági krízist. Azóta azonban a kivitel ismét állandóan növekszik. Különösen 1931 óta feltűnő a japán kivitel növekedése. Míg a világkereskedelem 1929 óta erősen csökkent, a japán külkereskedelem 1933. év végén az 1932. év forgalmával szemben értékben 34%-os, az 1931. évvel szemben 74%-os emelkedésre tett szert. Tekintve a yen értékcsökkenését és az árak emelkedését, jelentőségteljesebb a kivitel *menyiségének* növekedése, amely 1933. év végén 20%, az 1932. évi és 30% az 1931. évi kivitellel szemben.

A japán áru piacai

Ha a japán árukivitel piac szerinti elosztását nézzük, akkor azonnal szembetűnik két piac fontossága: az *ázsiai* és az *amerikai*. Ezt illusztrálja a következő táblázat: (A táblázatot lásd a következő két oldalon). E táblázatból kitűnik, hogy az elmúlt hat év átlagában a japán kivitel 45%-a ment Ázsiába. Amerikába azelőtt a teljes japán kivitelnek kb. 44%-a ment, ez az arányszám azonban az utóbbi években erősen csökkent és 1932-ben 33% volt; e csökkenés okairól még alkalmunk lesz szólani. *Európába a japán kivitelnek csak 6—8%-a irányult*; ez az adat eléggé megvilágítja az európai piac jelenlegi helyzetét a japán közgazdaság szempontjából. Bármennyire is féljenek az európai ipari államok a japán „ipari veszedelemtől”, az európai piac — egyelőre legalább — kis jelentőséggel bír Japán külkereskedelme szempontjából. Másképp áll természetesen a helyzet az európai ipari államok távolkeleti piacai tekintetében, ahol a japán verseny igen veszedelmes.

Japán behozatalának kb. 40%-a származik Ázsiából,

A Japán áru piacai
Japán kivitelének megoszlása rendeltetési országok szerint
(1927—1932) 1000 yenben

	1927	1928	1929	1930	1931	1932
Ázsia						
Mandsukuo	—	—	—	—	—	141.129
Kína	334.283	373.141	346.652	260.825	155.750	14.248
Kwantung	91.270	110.190	124.476	86.814	65.541	120.584
Brit-India	167.580	146.006	198.056	129.262	110.367	192.492
Hongkong	66.528	56.204	61.065	55.646	36.754	18.141
Straits-Settlements .	36.657	20.449	27.928	26.930	19.119	25.549
Ázsiai Oroszország .	7.776	11.197	15.033	26.973	14.941	13.065
Francia Indo-Kína .	5.873	4.112	2.695	2.412	1.709	2.344
Holland-India	82.581	73.414	87.125	66.047	63.450	100.251
Philippini szigetek .	32.843	29.054	30.596	28.369	20.425	22.362
Sziám	11.146	5.763	10.633	9.476	4.721	8.581
Aden	—	—	—	6.136	4.809	8.307
Egyéb	8.101	5.399	10.969	5.134	7.425	10.560
Az ázsiai kivitel						
összege	844.534	834.934	915.232	704.030	505.018	677.613
Az ázsiai kivitel a teljes kivitel %-ban	42.2%	42%	42%	48%	43%	48%
Amerika						
Egyesült-Államok ..	833.804	826.141	914.084	506.112	425.330	445.147
Kanada	27.401	27.047	27.096	17.884	13.067	8.562
Mexikó	1.265	1.312	1.342	1.032	666	638
Kuba	1.061	611	1.256	1.248	641	962
San Salvador	—	—	—	483	384	394
Panamacsatorna-terület	—	—	—	376	449	551
Peru	1.222	1.785	2.601	2.234	800	841
Chile	2.063	1.884	2.719	2.471	804	287
Argentína	9.528	6.970	8.579	4.448	4.700	7.553
Brazília	—	—	—	918	642	1.330
Uruguay	—	—	—	4.114	1.150	423
Egyéb	10.035	11.993	11.507	3.706	3.754	5.541
Az amerikai kivitel						
összege	887.634	879.728	970.760	545.069	452.392	472.229
Az amerikai kivitel a teljes kivitel %-ban	44%	44%	45%	37%	37%	33%

A japán áru piacai
Japán kivitelének megoszlása rendeltetési országok szerint
(1927—1932) 1000 yenben

	1927	1928	1929	1930	1931	1932
Európa						
Anglia	64.929	58.904	63.183	60.682	51.830	59.658
Franciaország	54.045	63.408	44.494	26.302	15.774	21.358
Németország	10.612	12.582	13.449	11.106	8.102	9.098
Olaszország	3.865	6.190	6.108	6.120	3.204	5.660
Belgium	2.205	1.869	2.890	1.973	2.446	4.064
Ausztria	273	104	62	203	84	54
Svájc	1.416	1.279	647	660	468	311
Hollandia	3.387	6.914	6.917	8.074	10.097	12.445
U. S. S. R.	869	1.197	2.303	1.345	2.134	1.379
Norvégia	59	825	366	911	309	465
Svédország	497	812	864	939	1.239	1.610
Spanyolország	836	869	1.258	880	683	910
Törökország	2.947	3.430	2.551	3.949	3.790	5.965
Dánia	1.388	1.472	1.033	1.430	1.045	1.412
Görögország	—	—	—	276	358	330
Portugália	5	9	17	69	59	344
Lengyelország	7	11	13	10	15	19
Csehország	5	9	14	23	55	31
Egyéb országok ...	538	455	1.072	407	296	639
Összeg	147.982	160.345	147.248	125.368	101.998	125.748
A teljes kivitel %-ban	7%	8%	6%	7%	8%	8%
Összes egyéb államok						
Ausztrália	50.566	43.000	44.075	25.486	18.405	36.895
Délafrikai Unió	11.640	11.694	13.179	14.196	19.282	16.418
Kelet-Afrika	—	6.426	13.123	10.663	10.867	15.760
Egyiptom	29.006	23.714	31.352	28.997	22.824	41.877
Hawai	6.894	6.472	6.271	6.392	5.625	6.676
Uj-Zeeland	3.347	3.092	4.094	3.226	1.966	2.993
Egyéb	10.802	2.545	3.280	3.708	6.482	12.353
Összeg	112.256	96.946	115.376	92.671	85.460	132.973
A teljes kivitel %-ban	5%	5%	5%	6%	7%	9%
ÖSSZES KIVITEL ..	1,992.317	1,971.955	2,148.618	1,469.852	1,146.981	1,409.992

The Japan Year-Book, 1933.

Amerikából kb. 35%-a,¹ Európából pedig 16–18%-a jön.

Az európai és amerikai nagyipari államok Japánnal vívott gazdasági küzdelmének hadszíntere tehát egyelőre nem Európa, hanem Ázsia és ottan is elsősorban Kína. A japán-amerikai politikai feszültségnek is az a tény az egyik főoka, hogy az Egyesült-Államok gazdasági szupremációjukat látják Kínában veszélyeztetve a japán áruk — és a japán szuronyok — benyomulása következtében; igaz, hogy a japán szuronyok nyomában mindig ott voltak a japán árucikkek is. Az európai és amerikai ipari államoknak ez a félelme azonban nem teljesen indokolt, mert ha Japánnak Kínába irányuló külkereskedelmét nézzük, úgy a következő fejlődést állapíthatjuk meg:

Japán külkereskedelme Kínával
1000 yenben

	1927	1928	1929	1930	1931	1932
Kivitel	334.183	373.141	346.652	260.825	155.750	142.248
Behozatal ..	226.034	234.514	209.975	161.666	145.697	102.746

The Japan Year-Book, 1933 400. o.

Japán kivitele Kínába tehát rohamosan csökkent az utóbbi hat évben. E csökkenés okai ismeretesek. A japán politikai és katonai előnyomulásnak minden lépése az ázsiai szárazföldön számára gazdasági hátránnyal járt. Az utolsó 25 évben Kína nem kevesebb, mint *kilenc nagy bojkott*-mozgalmat vezetett japán áruk ellen. Ezek a bojkottmozgalmak — melyek xenophob népmozgalmak gazdasági kihatása tekintetében igen érdekes tanulmányi anyagot nyújtanak * — döntő kihatással voltak a japán

¹ Az Amerikába irányuló japán kivitel több mint 90%-a, az Amerikából jövő japán behozatal kb. 85%-a ered az Egyesült-Államokból.

* V. ö. D. I. Orchard: „China's use of the boycott as a political weapon” (The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences; Vol. 152. Nov. 1930.); „China boycotts Japan (Asia, New-York, January 1933.) V. ö. ugyszintén a Nemzetek Szövetsége u. n. Lytton-bizottságának id. jelentését is, különösen e jelentés VII. fejezetét, melynek címe: *Intérés économiques du Japon et boycottage Chinois.*

kiviteli lehetőségekre. Nem holmi apró incidensek a délmandsuri vasútvonal mentén robbantották ki az 1931 szeptemberi japán-kínai konfliktust, mely aztán az önálló — de japán protektorátus alatt megalakult — Mandsukuo állam kikiáltásához vezetett, hanem a kínai-japán mélyreható ellentétek, gyűlölet, bojkottmozgalmak stb. hosszú sora.

Mindenesetre a Közép- és Dél-Kínába irányuló kivitel csökkenéséért nagyban kárpótolja Japánt a mandsu piacon elért vezető helyzete, hiszen a japán kivitel az újonnan megalakult Mandsukuo államba 1932-ben már 141,129.000 yent tett ki.

Kétségtelen, hogy a japán ipar tulajdonképpeni előretörése és japán áruknak beözönlése eladdig más ipari államok által birtokolt piacokra igazi lökést csak az 1929 óta tartó gazdasági világválság kitörése óta nyert. Míg a külkereskedelem 1929–1933-ig mindenütt a világon az ismert mértékben csökkent, míg az ipari termelés indexszámai általában az 1928. évi nívóhoz képest kb. 30–40%-os arányban csökkentek, addig ez utóbbiak Japánban állandóan növekedtek és 1933 novemberében az 1928-as nívóhoz képest átlagban 39%-kal emelkedtek.¹

¹ Az iparvállalatok nyereségei is egyre növekvőben vannak. A *Mitsubishi Economic Research Bureau* jelentése szerint 152 japán iparvállalat átlagos nyeresége befizetett tőkéjükhöz viszonyítva 1932 első felében 6.6% volt, ami 10%-os emelkedést jelent az előző félévvel szemben. 1932 második felére ez az emelkedés 7.3%-ot tett ki. Egyes iparágak 1931–32-iki nyeresége a következő volt:

	1931 má-sodik fele	1932 első fele	1932 má-sodik fele
Pénzüzetek	10.6%	12.2%	14%
Feldolgozó iparágak	6.5%	8.1%	10.5%
Bányák	3.5%	5.6%	16%
Közüzemek	6.4%	6%	15.1%
Egyéb üzletágak	3.8%	3.7%	15.3%

E növekvő irányzat különösen 1931 óta lett igen erős. Az ipari termelés növekedését érzékelteti a következő táblázat:

A japán ipari termelés növekedése 1931—1932-ig

Réz	5%
Pamutfonal	6%
Szén	7%
Papír	7%
Gubóselyem	8%
Pamutárúk	14%
Szóda	26%
Cement	29%
Nyersvas	42%
Acél	48%
Selyemárúk	48%

The Japan Year-Book, Tokio, 1933, 377. o.

Az ipari termelés tehát Japánban a világháború óta egyre növekszik, növekszik a kivitel is, a japán áru térhódítása egyre nagyobb mértéket ölt.

Az ipari államok állásfoglalása a japán áru térhódításával szemben

A japán áru előnyomulásával azonban lépést tartottak azoknak az országoknak védekező intézkedései, melyeket a japán verseny legközvetlenebbül érintett. A védekezési módok nagyjában egyformák voltak. Vámemelés, behozatali engedélyek és tilalmak, kontingentálások, dumpingvámok, a legtöbb kedvezmény elvén felépülő kereskedelmi szerződések felmondása: ezekkel és hasonló intézkedésekkel — melyek a világháború következtében úgymindenütt tért hódítottak — igyekeztek a japán áruk előnyomulását feltartóztatni.

Egyes országokat azonban a japán verseny jobban érintett, mint másokat. Itt különleges rendszabályokra volt szükség. Az Egyesült-Államok a mandsu állam megalkotásával és Japánnak a kínai kérdésben tanúsított

agresszivitása folytán fontos gazdasági érdekeiket látták veszélyeztetve a kínai piacokon. A japán műselyemipar előretörése pedig az olasz ipart szorítja ki mindinkább ázsiai és afrikai piacairól.¹ A japán ipari előretörésnek egyik következménye volt a japán-angol valóságos gazdasági háború is, mely talán legjobb példaképe annak az ádáz küzdelemnek, melyet a nagyipari államok folytatnak a japán áru előnyomulásával szemben. Bár e gazdasági háború egyes mozzanatait csendben folytattak le, azonban következményeikben annál fontosabbak voltak és a világgazdasági áramlatok változásait kitűnően ábrázolták.

Az angol-japán gazdasági háború

Talán egy ország gazdasági strukturáját sem veszélyezteti annyira a japán ipari előretörés, mint Angliáét, melynek világgazdasági hatalmi helyzete lenne veszélyeztetve, ha a japán ipar térhódítása az eddigi mértékben továbbra is növekszik. Gladstone angol miniszterelnök mondta a múlt század végefelé, hogy „Amerika az egyedüli

¹ De nemcsak textilárúkkal árasztja el Japán a világpiacot: vas- és fémárúk, porcellán, órák, üvegáruk, játékok, evőeszközök, gumiárúk, lámpák s egyéb iparcikkekben is folyton növekvő mértékben ajánl árut Japán a legkülönbözőbb piacokon s eddig hihetetlennek vélt olcsó árakon. Londonban kicsinyben olcsóbban adnak el japán gyárak „angol” iparcikkeket, mint ahogyan azt az angol gyáros nagyban lenne képes szállítani. A japán whisky — szállítási költséget, biztosítást, vámot is beleszámítva — olcsóbb Angliában, mint az angol. A japán evőeszközök — 20%-os vám ellenére — Angliában olcsóbbak, mint a hasonló angol gyártmányú cikkek. A japán dohány és dohánytermékek sikeresen állják ki a versenyt — még a keleti piacokon is — a helybeli dohánytermékekkel. Japán rádiókészülékeket adnak el 120 líráért, franko Kóbé, 5 holland forintért egy kerékpárt, 5 holland centért egy kerékpártömlőt. Csehszlovákiában sikeresen versenyez a japán üvegáru a belföldi üvegáruval. Az Egyesült-Államokban a japán gyermekjátékok már kiszorították a német árut s a japán izzólámpák a világ minden országába befészkelik magukat. Így 30%-os *ad valorem* vámtétel ellenére az Egyesült-Államokban a japán izzólámpák behozatala négy év alatt 37 millió darabról 80 millióra növekedett, az eladási árak pedig ugyanazon időszakban 59%-kal csökkentek.

Ezek csak kiragadott példák, melyek a japán áru térhódításának jellemzésére szolgálnak.

állam, mely a jövőben elragadhatná az angoloktól a kereskedelmi szupremáciát". Mikor Gladstone ezt mondotta, Japán még csak mint a virágzó cseresznyefák és bájós gésák országa élt a brit világbirodalom alattvalóinak képzeletében és világgazdasági téren még egyáltalán nem volt nagyobb jelentősége. Ma — legalább úgy, ahogy a dolgok jelenleg állanak — a pamutpiacon Japán már kiszorította Angliát az első helyről, s más iparcikkek terén is komoly versenytárs lett számára. A gyapottermelés terén fennálló helyzetet már ismertettük. (L. fentebb 15. o.) Láttuk, hogyan tört előre Japán a gyapotárupiacon s hogyan termel és dob a világpiacra kb. 8 millió orsóval dolgozva annyit, amennyit Anglia kb. 50 milliónyi orsójával termel. A japán-angol gazdasági háború tulajdonképpen egy *gyapotháborúból* indult ki és ennek főhadiszíntere India. A japán textilárúk egyre jobban nyomultak előre Indiába, ahol eladdig Lancashirenek és Manchesternek úgyszólván egyedülálló szerepe volt. 1929-ben Anglia Brit-India gyapotárubehozatalának 66%-át szállította (1913-ban 97.1%-át), Japán pedig 30%-át (1913-ban 0.3%-át).

1930-ban Anglia 59%-át, Japán 35%-át.
1931-ben Anglia 50%-át, Japán 40%-át.
1932-ben Anglia 48%-át, Japán 50%-át.

Ez több volt, mint amennyit Anglia eltűrhetett! 1932 augusztusában megindult a japán-angol gazdasági háború — egyelőre a nemzetközi gazdasági diplomácia által megengedett fegyverekkel.

1932 augusztusában India a nem angol (ami egyértelmű volt: japán) gyapotárúk behozatali vámtételeit *ad valorem* 31%-ról 50%-ra emelte, míg az angol árúk vámja megmaradt a régi vámtételnél, 25%-nál. Ez volt az első lépés. 1933 április 10-én az indiai kormány felmondta a legtöbb kedvezmény elvén alapuló indiai-japán kereskedelmi szerződést. Ez volt a második lépés. Egyben az indiai kormány kibocsátott egy új iparvédelmi törvényt (*Act of Safeguarding of Industries*), mely felhatalmazza az indiai alkirályt, hogy „*belátása szerint*“ magasabb behozatali

vámokat vehessen ki oly külföldi árukra, melyeknek behozatala Indiába oly olcsó áron történne, hogy „komolyan veszélyeztetné a hazai termelés létérdekeit“. E felhatalmazás alapján az indiai kormány 1933 június 6-án a japán gyapotárúk behozatali vámtételét 75%-ra emelte fel, az angol árúk 25%-os vámtételével szemben. Ez volt a harmadik lépés. De ekkor már megindult a japán ellenoffenzíva.

Előzőleg azonban már az angol birodalom többi részeiben, de az anyaországban is megindult a defenzíva a japán árúkkal szemben. Az angol kereskedelmi miniszter 1934 május 5-én bejelentette a képviselőházban, hogy az angol kormány kontingentálni fogja az egész angol birodalom területén a külföldi pamut-, selyem- és műselyemárúk behozatalát. Ezek az intézkedések *elsősorban a japán behozatal ellen irányultak*. 1933 május 14-én Egyiptom 35%-os külön behozatali vámmal sújtotta a japán behozatalt. Ugyanez év május 15-én az angol kormány felmondta a Brit-Nyugat-Afrika és Japán között fennálló kereskedelmi szerződést, június 16-án pedig Straits Settlement emelte fel behozatali vámjait japán árukra. Június 26-án Brit-Kelet-Afrika ugyanilyen rendszabályokat léptetett életbe, június 29-én pedig Ausztrália fogadott el egy „anti-dumpingtörvényt“, mely december 8-án lépett életbe. Ime, a japán-angol kereskedelmi háború egyes mozzanatai.¹

Azonban — mint mondtuk — ekkor már megindult a japán ellenoffenzíva. Japánnak kitünő fegyverei vannak India és az angol textilipar ellen. Ha Japán beszünteti nyersgyapot bevásárlásait Indiából, akkor az indiai gyapotültetvényesek nem tudják hol elhelyezni termelésüket. Az 1921–1931. évek átlagában Japán Indiából évente 1,600.000 bála nyersgyapotot vett, ami megfelel az indiai termelés 40–50%-ának és a japán összes fogyasztás kb. 60%-ának. Természetesen, ha

¹ A manchesteri kereskedelmi kamara 1934 januárjában megjelent évi jelentése azt mondja, hogy „... ha a japán kivétel 1934-ben az 1933. évihez hasonló mértékben növekszik, úgy Ausztrália néhány év múlva megszűnik az angol gyapotárúk második nagy piacának lenni“. Az angol ipar mind erősebb védelmet kér a japán árúk ellen. Az angol kereskedelmi kamarák 1934. évi közgyűlésén több kereskedelmi kamara együttesen beterjesztett egy határozati javaslatot, mely szerint: „az angol kereskedelmi kamarák aggodalommal látják a japán ipar hatalmas méretű előretörését a világpiacon. Ha ez az állapot folytatódna, ez nemcsak az angol iparra nézve lenne igen káros, hanem veszélyeztetné a világ ipari és mezőgazdasági államai között fennálló harmóniát és együttműködést.“ A határozati javaslat felszólítja az angol kormányt, hogy haladéktalanul hozza meg a szükséges intézkedéseket, melyek alkalmasak a helyzet orvoslására. (*The Times*, 1934 április 20.)

Lancashire és Manchester venné át az indiai gyapotot és foglalná el a japán gyapotfeldolgozók helyét, a probléma leegyszerűsödne. Ez azonban nem igen lehetséges,¹ mert az angol gyapotfeldolgozó ipar majdnem egy évszázad óta áttért az amerikai és egyiptomi finomabb nyersgyapot feldolgozására és üzemét nem rendezheti be máról-holnapra az indiai gyapot fonására és szövésére.

Ez a megfontolás azután meghátrálásra kényszerítette Angliát és négyhónapos fáradságos tárgyalások után 1934 január 8-án létre is jött *New-Delhiben* egy hároméves kereskedelmi szerződés Japán és India között, melynek értelmében India Japánból évente 400 millió négyzetyardig terjedő mennyiségű gyapotárut fog vásárolni. (Ez 138,770.000 négyzetyarddal kevesebb, mint amennyit 1932-ben exportált Japán Indiába.) Ennek ellenében Japán évi 1,500.000 bála nyersgyapotot fog venni Indiából (ami viszont 100.000 bálával kevesebb, mint 1932-ben). India *ad valorem* 50%-os vámot fog kivetni a japán gyapotárakra, az angol áruk vámja pedig marad 25%.² E szerződés valószínűleg mint a gyanánt fog szolgálni Japánnak a többi dominiumokkal kötendő kereskedelmi szerződéséhez.³

Ha a megegyezés nem jött volna létre, úgy Japán valószínűleg bojkotálta volna nemcsak az indiai gyapotot, de talán az egész angol birodalomból jövő gyapotcikkeket,⁴ úgyszintén az ausztráliai gyapjút, melynek — mint láttuk (fentebb 17. o.) — Japán a legfontosabb vevője. De különben is az angol birodalom offenzívája nem ártott nagyobb mértékben a japán áruknak, mint azt a kivitel folytonos növekvése bizonyítja; a japán exportőrök talá-

¹ Ellenkezőleg az indiai gyapotkivitel Angliába évről-évre csökken és az 1930-i 3,358.948 font összegről 1931-ben 1,905.055 és 1932-ben 959.405-re esett vissza. (*Statesmans Year-Book* 1934, 141. o.)

² Tausai Ishibashi: *The New Delhi Conference* (Contemporary Japan, March 1934.)

³ Ha az angol—japán gazdasági ellentétek igen nagyok is, viszont egy angol—japán gazdasági kooperációnak is egyre több jele mutatkozik. Politikailag is egyre több az eshetősége az angol—japán közeledésnek.

⁴ A japán gyapotfonók egyesülete 1933 június 13-án tényleg elfogadott egy javaslatot, mely ilyen bojkott megindítását célozza, hivatkozva arra, hogy az amerikai gyapot — bár drágább — igen jól helyettesíthetné az indiait. L. K. K. Kawakami id. cikke: *Britains trade war with Japan*.

lékonysága az elvesztett piacok helyére gyorsan új piacokat szerzett Ázsiában és Afrikában. Kenya, Kongo, Uganda, Tanganyika, Abesszínia, Afganisztán, Szíria, Perzsia és Törökország máris el vannak árasztva japán árukkal, az európai országok árucikkeinek óriási versenyt támasztva — hogy az európai országokról ne is beszéljünk.¹

Az úgynevezett japán dumping

Ha „dumping” alatt iparcikkeknek külföldi piacokon ez árucikkek hazai eladási árán alul történő eladását értjük, úgy japán dumping minden bizonnyal létezik. De ebben az értelemben vett dumpingről a legtöbb ipari és agrár állammal kapcsolatban beszélhetünk. Ha azonban dumping alatt az áruknak a *termelési költségeken* alul, közületi segítséggel, nagy arányban történő külföldi eladását értjük, akkor Japán esetében olyan nagyobb szabású dumpingről, amint azt általában hiszik, beszélni nem lehet. Erre a megállapításra jut az angol „tengerentúli kereskedelmi hivatal” (Department of overseas trade) által a japán gazdasági viszonyokról kiadott jelentés is.² Ez a kormányjelentés is megállapítja, hogy a *japán kivitel túlnyomó többsége nyereséges áron történik* és dumpingről, ha e kifejezés alatt áruk eladását külföldön a belföldi termelési költségen alul értjük, Japán esetében beszélni nem lehet. Ezt állapítja meg egy oly állam gazdasági külképviselete, melynek minden érdeke az olcsó japán kivitel ellen szól és amely állam kormányának — már gazdasági

¹ A többi ipari államok is erélyes védőintézkedéseket alkalmaznak a japán behozatallal szemben. Az Egyesült-Államok, látva, hogy az izzólámpák vámja — melyet 1930-ban *ad valorem* 20%-ról 30%-ra emeltek fel — nem volt elegendő az amerikai ipar megvédésére, 1933 szeptemberében egy külön „anti-dumping” vámot alkalmazott. Németország és Franciaország is a védekezési módszerek egész skáláját (felemelt vámok, „anti-dumping” vámok, kontingentálások, behozatali tilalmak stb.) léptették életbe.

² *Economic Conditions in Japan*, London 1933. i. m.

tárgyalások sikerének biztosítása céljából is — érdeke lenne a japán kormányra dumping szándékot rábizonyítani.

Az angol kormányjelentésből kiragadunk egy jellemző adatot. Egy japán gyár oly nagy mennyiségben és oly olcsó árban dobott a világpiacon gumitalpú vászoncipőket, hogy a külföldi cipőgyárosok azt a hírt terjesztették, hogy a japán kormány utasította a gyárakat, hogy leszállított munkabérek mellett és maximális termelési kapacitásukkal termeljenek cipőket: a kormány fogja majd átvállalni az esetleg el nem adott mennyiséget. Már most az említett angol jelentés közli e cipők termelési költségeit. Ezek a következők:

10 tucat 39-es számú, gumitalpú fehér vitorlavászoncipő, közepestől jó minőségig:

nyersanyag.....	yen 28.817
munkabér	yen 8.160
	<hr/>
	yen 34.979

Egy pár cipő termelési költsége tehát 0.30 yen (= kb. 30 ar. fill.). Ebben nem foglaltatnak benne az üzemi költségek, adók, stb. De ha még ezeket tekintetbe is vesszük, akkor is oly alacsonyak az adott esetben a termelési költségek, hogy kétségtelen, hogy az áru dumping nélkül is versenyképes.

Természetesen előfordulhatott, hogy időnként visszamaradt stokkokat egyes exportőrök alacsony áron dobtak a piacra és ez adott aztán alkalmat a dumpinghírek keletkezésére. De általában véve megállapítható, hogy „a japán kormány nem hogy nem támogatja — s itten megint az előbb említett angol jelentést idézzük — az olcsó kiadásokat, hanem ellenkezőleg nyomást gyakorol a kisebb exportőr cégekre, hogy fuzió útján igyekezzenek magasabb árakat elérni”.

Semmi értelme sincs állatni magunkat azzal, hogy a japán ipari verseny jelentőségét a tisztességtelen verseny eszközeiben, nagyarányú és a japán kormány által irányított mesterséges dumpingben keressük. A probléma jelentőségét ily módon csak lekicsinyeljük.

A japán gazdasági probléma jelentősége a világgazdaság szempontjából nem a dumpingben fordul meg, mert ha lenne is egyes cikkekben és átmenetileg dum-

ping — és mint említettük ilyen dumpinget nemcsak Japán, hanem a többi ipari és agrárállam is alkalmaz manapság — a termelési költségeken alul történő nagystílusú kiadásokat egyetlen állam közgazdasága sem képes huzamosabb ideig elviselni. Éppen ellenkezőleg, a japán ipari verseny *állandósulni* látszik, fokozatosan a piacok egész sorára terjeszkedik ki és oly magas nyereségeket mutat ki,¹ hogy nem lehet a fenti értelemben vett dumpingnek minősíteni.²

Fontosabbak azok az *állandó* tényezők, melyek eredménye a japán áru termelési költségeinek alacsonysága, s melyek az európai és amerikai államok szempontjából tulajdonképpen veszedelmessé teszik a japán versenyt. Ezekben az állandó tényezőkben — melyeket tanulmányunk első részében vizsgáltunk — rejlik az igazi japán „dumping”, ha e kifejezésnek e harmadik — és természetesen téves — értelmezést akarnánk adni. Ha mindenáron a dumping szót akarnánk használni, akkor Japán esetében inkább egy ú. n. „társadalmi dumpingről” beszélhetnénk, ha e kifejezés alatt az egyes országok társadalmi, szokásai, életnívója közötti különbségeket és ez életnívókülönbségek által meghatározott árkülönbségeket értjük.

A nagyipari államok szempontjából s a világgazdasági áramlatok fejlődésének és a világgazdasági struktúraváltozásoknak szempontjából az a tény a legfontosabb, hogy Japán azt a *differenciális helyzetét*, melyet egyrészt különleges társadalmi és ipari struktúrája, másrészt pedig annak a körülménynek következtében ért el, hogy a világválság az ipari államok közül a legkevésbé sújtotta és melyet harmadsorban a yen árfolyamesésének köszönhet:

¹ L. 57. o. jegyzet.

² Ha az *eladási* ország termelési költségein alul történő eladást nevezük dumpingnek, úgy Japán esetében tényleg létezik dumping; ez azonban egyértelmű Japán sikeres világgazdasági versenyével.

hogy ezt a különleges helyzetét a világgazdaságban Japán huzamosabb ideig meg tudja-e tartani és ki tudja-e fejleszteni?

A Yen

Meg kell végül említenünk azt a tényezőt, amely a japán ipari termelés és kivitel hatalmas méretű előretörését 1931 óta igen hathatósan elősegítette: a japán valuta elszakadását az aranyalaptól, ami a yen árfolyamcsökkenéséhez vezetett. A font sterling eltérését az aranyalaptól 1931 szeptemberében nyomon követte ugyanaz év december 13-án a japán aranykiviteli tilalom és ennek folyományaképpen a yen kb. 60%-os árfolyamcsökkenése, úgyhogy a yen, amely 1931-ben kb. 2.5 aranypengőt ért, jelenleg (1934 szeptember) kb. 1 aranypengő értékével egyenlő. Ez az árfolyamesés az aranyalapon megmaradt államok iparával szemben a japán iparnak kb. 60%-os exportprémiumot jelent és még az angol és amerikai áruval szemben is kb. 20%-os előnyt biztosít. Ez még akkor is tekintélyes előny lenne a japán ipar szempontjából, ha tekintetbe is vesszük, hogy a japán nagybani árak 1932 folyamán kb. 25%-kal emelkedtek, mikor ugyanazon időszakban a nagybani árindex Angliában 8%-kal, Franciaországban 21%-kal és az Egyesült-Államokban 27%-kal csökkent.

A japán ipari versenynek 1931 óta bekövetkezett sikerében a *yen-manipulációnak kétségtelenül igen jelentékeny szerep jutott*. Az 1933-iki londoni világgazdasági konferencia balsikere óta igen kétséges, hogy egy nemzetközi valutastabilizációs megegyezéssel — mely Japán részvétele nélkül el nem képzelhető — sikerülne-e a yen különleges helyzetét ellensúlyozni.

V.

Japán külpolitikai célkitűzései a világpolitika és a világgazdaság szempontjából

Egy ország földrajzi, gazdaságföldrajzi és antropogeografiai adottsága döntő befolyást gyakorol külpolitikai célkitűzéseire. Az a már többször említett nyomás, melyet a rohamosan növekvő japán lakosság a szűk területi keretre gyakorol, okvetlenül a *területi expanzió* irányába kellett hogy terelje a japán külpolitikát. Másfelől nem kétséges az sem, hogy oly ország, mely ipari nyersanyagainak legnagyobb részét külföldről kénytelen behozni, s amely fokozott és erőltetett iparosodási politikájával reászorul külföldi piacok felkutatására és azok meghódítására, mely ország tehát önellátásra nem rendezkedhetik be és a világkereskedelemben mind jelentősebb részt követel magának: hogy ily államnak minden gazdasági érdeke egy *békés nemzetközi külpolitika* fenntartása mellett szól. Sajnos, gazdasági meggondolások egyedül — se Japánban, se egyebütt a világon — nem irányítják a politika menetét.

Évek óta tele van a világsajtó egy közelgő távolkeleti nagyarányú fegyveres konfliktus lehetőségének

vitatásával. Majd egy japán-angol, majd egy japán-amerikai, majd egy japán-orosz háború lehetőségeit — ez utóbbi a legközelebb álló — latolgatják. Ily konfliktus reálpolitikai lehetősége és jelentősége igen nagy.

A játék mindenesetre a nagyhatalmak távolkeleti érdekei körül folyik. Japánnak Kínával szemben folytatott agresszív politikája kifejezésre juttatja ez országnak ama határozott kívánságát, hogy Kína feletti protektorátusát, mint az egész Távolkelet felett gyakorolandó egyeduralmának kiindulópontját mind hatályosabban megvalósítsa. A manduriai és yeholi hadjárat, Mandsukuo állam megalakítása, a sanghai beavatkozás, majd pedig a japán külpolitikának Kína irányában követendő politikája alapelveinek 1934 elején történt meghatározása: mind ebbe az irányba mutat. Az a nyilatkozat, melyet a japán kormány 1934 április 17-én a sajtó számára adott ki, igen fontos és jelentőségteljes e tekintetben, mert tulajdonképpen Japán távolkeleti politikáját definiálja. Megállapítja e nyilatkozat, hogy Japánnak, különleges földrajzi helyzeténél fogva, a *Távolkeleten különleges érdekei vannak*, s így Japán tekinthető a távolkeleti béke legfőbb őrének. A nyilatkozat szerint Japán felülvizsgálatot kíván gyakorolni mindazon megállapodások felett, melyeket Kína a többi hatalmakkal köthet, s *nem lesz hajlandó eltérni a nagyhatalmak kollektív beavatkozását a kínai politikába.*¹

E nyilatkozat óriási feltűnést keltett világszerte, s nemcsak Kína, hanem a nagyhatalmak tiltakozását is kiváltotta. E tiltakozás hatása alatt Japán ugyan kijelentette, hogy nincsen szándékában az 1922-iki washingtoni kilenchatalmi szerződés elveit megsérteni és Kínában a „nyitott kapu” politikáját továbbra is tiszteletben

¹ V. ö. a hamburgi „*Monatshefte für Auswärtige Politik*” 1934 júliusi számát.

fogja tartani. E kiigazító nyilatkozat azonban nem tévesztett meg senkit sem és tisztán áll a világ közvéleménye előtt Japánnak az a szándéka, hogy a belső bajokkal küzdő és a külső ellenségekkel szemben tehetetlen Kína felett protektorátusát biztosítsa.

Tekintetbe kell persze venni Japán különleges területi, népességi és gazdasági helyzetét, mely három körülmény annyi dinamikus momentumot rejt magában, hogy Japán számára a terjeszkedést úgy gazdasági, mint politikai szempontból életszükséglet gyanánt tünteti fel — nem kétséges azonban, hogy Japán evvel a különleges helyzetével hatalmi célkitűzéseinek megvalósítása végett vissza is él.

Nem vitás az sem, hogy Japán az utóbbi évek során megsértette a versaillesi békeszerződést, a Nemzetek Szövetsége Egyesség-okmánya, a washingtoni kilenchatalmi szerződés és a párisi Briand—Kellog-paktum betűjét és szellemét.¹ Nem kell azonban szem elől tévesztünk azt a tényt, hogy a versaillesi békeszerződés a Távolkeletre nézve is egyszer s mindenkorra akarta megállapítani a nemzetek politikai és gazdasági határait. Japán Kínában folytatott politikájával felborította az *immobilitásnak* ezt a párisi békeszerződések által felállított tanát: oly tan volt ez, melyet sem a világtörténelem, sem — sőt legkevésbé — a gazdaságtörténelem tanításai nem igazolnak.

¹ Az 1922-i washingtoni kilenchatalmi szerződésben az aláíró hatalmak megegyeztek abban a tekintetben, hogy épségben fogják tartani Kína szuverenitását, függetlenségét, területi és közigazgatási integritását és minden befolyásukkal azon lesznek, hogy az összes államok kereskedelme és ipara számára Kína területén az egyenlő elbánás („nyitott kapu”) elve biztosíttassék. A „nyitott kapu” és az „egyenlő elbánás” elve itten szélesebb alkalmazást nyert, mint a Nemzetek Szövetsége Egyesség-okmányában, melynek 23/e. cikkelye csak a „méltányos elbánást” biztosítja a Szövetség tagjainak kereskedelme számára. V. ö. erre nézve szerző tanulmányát: „*A Nemzetek Szövetsége Egyességokmánya gazdasági politikai rendelkezéseinek eredete.*” Budapest, 1933.

De — ismételjük — Japán politikailag és gazdaságilag dinamikus állam, melyet nem lehet sztatikus szerepre kárhóztatni. Különben is a japánok hangoztatják, hogy országuk az utolsó három évtizedben sok megpróbáltatáson, csapáson és csalódáson ment keresztül. Az 1904—5-ös győzelmet a nagyhatalmak nem engedték teljesen kihasználni. A világháború sem valósította meg Japán minden kívánságát, a washingtoni tengeri leszerelési értekezleten le kellett Japánnak mondani arról a vágyáról, hogy az Egyesült-Államokéval és Angliáéval egyenlő nagyságú flottát építhessen; az 1924-iki amerikai bevándorlási törvény nemzeti büszkeségén és gazdasági ambícióin erős csorbát ejtett, s lakosságának békés terjeszkedését megakadályozta; a háború utáni gazdasági válságok, majd az 1923-iki óriási mértékű földrengés is alapjaiban rázkódtatták meg a japán nemzetet. Csak amióta az 1929-ben elharapódzott világválság aránylag kevésbé érintette Japánt, sőt azóta gazdasági expanziójának ereje állandó növekedésben van, csak azóta volt képes Japán úgy gazdasági, mint politikai hatalmi vágyának fokozott kifejezést adni és politikai agresszivitása azóta egyre fokozódik. *Imperializmus?* Bármennyire tagadják a japánok: helyesebben még nem alkalmazták ezt a kifejezést, mint az ő esetükben. Nehéz is oly államról imperializmust nem feltételezni, melynek évi lakosságnövekedése meghaladja az 1 milliót, s e fölös lakosság számára telepítések, vagy kivándorlás formájában békés levezető csatornákat nem képes találni; melynek élelmiszertermelése szükségleteit nem elégíti ki, mely ipari expanziójába vetette minden reménységét, s mely iparát hatalmas méretekben növelte és annak termékei számára folyton újabb piacokat kénytelen meghódítani, de amely állam egyben nyersanyagszükségletének nagy részét külföldről fedezi. És nehéz imperialista szándékot nem tulajdonítani oly államnak, mely szárazföldi, tengeri és légi haderejét egyre

növeli és e célra államháztartásának mind nagyobb hányadát fordítja.¹

Az imperializmus szót a japán politikusok „biztonsági politikával” helyettesítik, de a kettő végeredményben egyenlő értékű. A biztonság szót manapság a nagyhatalmak úgyszólván tulajdonképpen hatalmi vágyaik palástolására használják: „biztonság” jelenti számukra politikai szupremációjuk biztosítását, kevésbé hatalmas és kevésbé felfegyverzett államok felett. Amint a francia népbe mélyen be van gyökeredzve a német támadás pszichózisa, úgy a japán népben is ott él az orosz, vagy amerikai, vagy angol támadástól való félelem. Hogy úgy a francia, mint a japán félelemnek a jelen pillanatban kevés reális megalapozottsága van — mert hiszen különösen Franciaország oldalán óriási fegyverkezési potenciállal rendelkező államok állanak szemben kevésbé

¹ Míg a világ minden országa hallatlan erőfeszítéseket tett a világválság kezdete óta államháztartási egyensúlyának biztosításáért és e célból államháztartási kereteit szűkíteni, kiadásait pedig egyre csökkenteni igyekezett, addig Japánban a következőképp alakult a helyzet 1929 óta:

A költségvetés összege:

1931—32	Yen 1.476.000.000
1932—33	„ 1.943.000.000
1933—34	„ 2.239.000.000

Míg tehát a költségvetési keret a világ legtöbb országában csökkent, 1931 óta Japánban kb. 56%-kal növekedett. S ami a legfontosabb, ezzel kapcsolatban a deficit is hatalmas mértékben emelkedett. Az 1933—34-es költségvetési évben 898 millió többletkiadást kellett az államnak belső kölcsön útján fedeznie. A belföldi kölcsönök összege az 1923—24-i költségvetési évről 1932—33-ig 2.576.197.000 yentről 5.663.753.975 yentre szűkített fel. A külföldi adósságok összege 1932 végén 1.390.441.577 yent tett ki. Az 1934—35-ös költségvetés — és költségvetési deficit — még az előbbi évi keretet is felül fogja múlni; a hiányt — mint az előbbi években — ismét csak belső kölcsön útján fogják fedezni. Kétségtelen, hogy a nagyarányú belső kölcsönök az inflációt elő fogják segíteni.

A költségvetésnek ezt a megnövekedését elsősorban a fegyverkezési kiadások emelkedése, a mandurial, yeholl és sanghaji hadjáratok okozták. Az 1933—34-es költségvetési évre a hadügyi és tengerészeti minisztériumok kiadásai a költségvetés 55%-át tették ki. (L. *The Japan Year Book* 1933, 273. old. V. ö. A. Andréades: *Les Finances de l'Empire Japonais et leur Evolution*, Paris, 1932.) A fegyverkezési kiadások növekedtek meg a leg-

felfegyverzett népekkel — azt sem Franciaországban, sem Japánban nem hajlandók elismerni, s a félelem érzését mesterségesen táplálják a közvéleményben.

Már szólottunk a „Bushido” szelleméről. A japán ember nacionalizmusa mélyen lelkében gyökeredzik, s a nemzeti célok elérésére életét szívesen feláldozza. A háború gondolata különben sem keltette fel sohasem azt a borzadást a japán emberben, mint a fehér emberek lelkületében, akik előtt az emberi élet értéke kétségtelenül sokkal magasabb. Ehhez járul az a tény is, hogy míg a világháború résztvevői között legalább részben megnyilatkozik a közvéleményben a nagy világégés háborúellenes pszichológiai hatása, addig ez Japán esetében egyáltalán nem áll így; igaz viszont, hogy Japán veszteségei a többi államok háborús áldozataihoz képest mikroszkópikusak voltak. Pacifista szellem, pacifista propaganda nem igen létezik Japánban; a *Samurai-ok* harcias, s a császárért

jobban az utóbbi évek költségvetési tételeivel összehasonlítva. A japán közgazdaság szempontjából a fegyverkezések növekedésének legalább egy hasznos oldala volt: a hadianyaggyártó ipar és rokoniparok rendelésekkel igen erősen el vannak látva és az ezen iparokban jelentkező fellendülés érezteti hatását az egész gazdasági helyzeten. Különben is a japán hadianyaggyártó ipar — mely az 1904—5-ös japán-orosz háború előtt még egészen kis jelentőségű volt — hatalmasan megnövekedett. Mutatja ezt a következő kimutatás is:

Japán hadianyaggyártó ipara

Év	Gyárak száma	A termelés értéke (1000 yenben) †
1909		40.974
1914	388	110.906
1919	590	716.241
1921	526	568.322
1926	4429	528.917
1929	5296	682.162
1930	5604	694.725

„Japon. Bulletin d'Informations Economiques et Financières. Société d'Etudes et d'Informations Economiques.” Paris, Mars, 1933; 4. o. Ugyanezen forrás közlése szerint a hadianyaggyártó ipar termelése 1932 végén meghaladta az 1 milliárd yent.

mindent feláldozó szelleme elevenen él tovább. Araki tábornok hadügyminiszter szavai élénken jellemzik ezt a szellemet: „Bárki is merészelje — mondta — megakadályozni Japánt diadalmas előrenyomulásában, irgalmatlanul le fogjuk verni”.

Japán hatalmi főcélja tehát egyeduralmának biztosítása a Távolkeleten és az európai és amerikai nagyhatalmak távolkeleti érdekszférájának fokozatos megszüntetése. Ezt értik a japánok a „távolkeleti Monroe-elv” alatt,¹ melynek biztosítására irányult minden törekvésük háromnegyed évszázad óta, mióta a világpolitikába aktívan bekapcsolódtak. E hatalmi terjeszkedés főbb etappjai a következők voltak: 1. Kinába való előnyomulás az 1895—96-iki japán-kinai háború nyomán; 2. Korea elfoglalása és a cári Oroszország befolyásának kikapcsolása a Távolkeleten az 1904—5-iki háború folyamán; 3. Németország távolkeleti szerepének megszüntetése, Kiaucsau elfoglalása és a Déli tenger szigeteinek japán mandátum alá való helyezése a világháború eredményeként; 4. az utolsó lépések gyors ütemben következtek be 1931 óta: Mandsuriának és Jeholnak japán protektorátus alá való helyezése, Szovjet-országgal szembeni agresszív fellépés, a Népszövetségből való kilépés, s az ú. n. ázsiai „Monroe-elv” deklarálása 1934 április havában.

Mely állomások következhetnek még?

A japán nacionalisták messze tekintenek. Következniük a cári Oroszország után Szovjetország teljes kiűzése a távolkeletről Sakhalin és Vladivostok elfoglalásával. Azután Hollandia és Portugália — mint a legkisebb ellenállásfelületek — ázsiai szerepének megszüntetése, majd

¹ V. ö. W. G. Fitz—Gerald: *Japans Monroe Doctrine* (The Nineteenth Century and After) June 1934; L. Tyler—Dennett: *Japan takes her Stand* (Current History) New York, June 1934; C. K. Webster: *Japan and China* (The Contemporary Review) June 1934.

Anglia és Franciaország távolkeleti hatalmi helyzetének elhódítása; azután döntő küzdelem az Egyesült-Államokkal a Csendes óceán birtoklásáért és végeredménykép Ázsia összefogása, a sárga faj Monroe-elvének végleges megvalósítása — természetesen, japán vezérlés alatt.

Ime, néhány elképzelés Japán jövőendő céljaira vonatkozólag. Japán azonban csatlakozhatik is. Sok az analógia a mai Japán és a háborúelőtti Németország helyzete között. Számos hasonló motívum létezik a két ország gazdasági fejlődésében és politikai célkitűzéseiben. Mint Németország, Japán is gyors ütemben változott át agrárállamból a világ egyik legelső ipari államává. Ipari expanziója külkereskedelmének hatalmas méretű fellendülésével járt. Árui elárasztották a világpiacot. Politikai szempontból is nagyok a hasonlóságok. Imperialisztikus törekvések és külpolitikai agresszivitás jellemzi mindkét államot. Nem lehet természetesen előre látni, hogy valamiképp a háború előtt a német terjeszkedési törekvések, hatalomvágy és külpolitikai agresszivitás hatalmas erejű koalíciót hozott létre ellene, úgy nem ez lesz-e a következménye Japán hasonló törekvéseinek is? Egy előnye Japánnak mindenesetre van Németország felett: ez földrajzi fekvésének excentricitása, mely az ellene való hadjáratot — Oroszország és Mandsuria kölcsönös helyzetétől eltekintve — megnehezíti.

Egy távolkeleti konfliktus csirái tehát részben politikai, részben gazdasági természetűek. Oroszországgal szemben mindenesetre politikaiak és katonaiak. Japán nem nézheti közömbös szemmel a Szovjet katonai erejének kiépítését. Különösen a Szovjet légi hadereje — mely ma már elsőrangú — lehet veszélyes számára, mert gyors rajtaütéssel Mandsukuót, sőt magát Japánt is fenyegetheti. Ily rajtaütésnek és pusztításnak lélektani szempontból is óriási hatása lenne a japán népre. Az oroszok tudják, hogy hadseregük *à la longue* hadmozdulatokra alkalmat-

lan, tehát főigyekezetüket egy gyors hadászati siker elérésére fogják fektetni és ebből a szempontból légi hadseregüknek jut majd a legfontosabb szerep. Kivéve Kelet-Szibériát és Vladivosztokot, az orosz városok igen messze vannak a szibériai határtól, a Szovjetnek itten tehát nagyobb a védekezési lehetősége. Igaz viszont az is, hogy ha Japánnak sikerülne elfoglalnia azt a vasútvonalat, mely Vladivosztokot a transszibériai vasútvonallal összeköti, úgy Vladivosztok és Sakhalin elfoglalása gyerekjáték lenne számára és ezzel egyszersmind a Szovjet távolkeleti hatalmi pozíciójának is véget vethetne.¹ Bármennyire általános európai érdek is a Szovjet katonai hatalmának gyengítése — s ezt Franciaország és szövetségesei az utóbbi időben elfelejteni látszanak — mégis meggondolandó, hogy a Szovjet hatalmi érdekszférájának Ázsiából Európába történendő áttolódása — mely kétségtelenül beállana, ha a távolkeletről teljesen kiszorítanák — nem járna-e súlyos következményekkel Európára nézve. Ezt csak az európai államok egységes fellépése tudná aztán ellensúlyozni.

Amerika, Anglia és Franciaország politikai érdekeik mellett nagyobbára gazdasági érdekeiket látják Japán agresszív politikája által a távolkeleten veszélyeztetve. Anglia idevonatkozó érdekeit és állásfoglalását már láttuk, láttuk mily módon igyekszik védekezni a japán expanzióval szemben. Az Egyesült-Államok szintén féltik a kínai piacon elért gazdasági pozíciójukat; politikai szempontból pedig három kérdés választja el őket Japántól: az immigráció kérdése, a kínai érdekszféra megosztása — különösen a manduriai kérdés — és végül a tengeri leszerelés, azaz a tengeri haderők elosztásának kérdése, mely utóbbi probléma tulajdonképpen a Csendes Óceán hatalmáért folytatott küzdelmet jelenti.

¹ V. S. W. Graves: *If Japan Fights* (Current History) New-York, June 1934.

Ma már kétségtelen, hogy az 1935-iki újabb tengerészeti konferencián Japán az Egyesült-Államokéval és Angliáéval egyenlő tengeri hadierő kiépítését fogja követelni¹ s nem fog megelégedni az előbbi, washingtoni, majd a legutóbbi, londoni értekezleten számára megállapított arányszámmal.² Hogy ez a törekvése angol és amerikai részről ellenzésre fog találni, szintén kétségtelen. Az amerikai-japán feszültségnek látható jele volt az Egyesült-Államok közeledése a Népszövetséghez és Szovjet-Oroszországhoz, az előbbihez a manduriai kérdésben, az utóbbihoz való közeledése pedig a Szovjet elismerése kérdésében, melynek következményeképp aztán számos más állam is elismerte Szovjetországot.

Mindezek ellenére Japán bizik erejében, növeli önbizalmát az a tény, hogy hadseregét eddig még vereség nem érte, tekintélyét az Oroszországon aratott győzelme biztosan megalapozta.

Egy *japánellenes koalíció* körvonalai azonban kezdenek világosan kirajzolódni.³ A Csendes Óceán minden részében hangoztatják a békés megegyezés lehetőségét; hangoztatják egy Csendes Óceánbeli biztonsági és meg nem-támadási egyezmény megkötésének lehetőségét: kétséges azonban, hogy ily egyezmény megkötésére egy távolkeleti nagyobb konfliktus *előtt* vagy csak *utána* kerül majd sor. Közben mindegyik fél serényen fegyverkezik és készül a háborúra. Kétségtelen, hogy — mint arra tanulmányunk bevezetésében már reámutattunk — egy távolkeleti konfliktus beláthatatlan következményekkel járhat az európai politikai és gazdasági helyzetre.

¹ L. W. P. Pratt: *The Setting for the 1935 Naval Conference* (Foreign Affairs) New-York, July 1934.

² A londoni értekezleten a tengeri hadierők tekintetében az Egyesült-Államok, Anglia és Japán között megállapított létszámnak arányszáma 5 : 5 : 3 volt.

³ Az utóbbi időben azonban sok jele mutatkozik egy, angol-japán politikai közeledés, sőt szövetség lehetőségének is, mely hivatva volna a távolkeleti „balance of powers”-t helyreállítani.

A japánok szeretik magukat — egy kissé paradoxian hangzó kifejezéssel — „a távolkelet békés harcosainak” tekinteni (*pacific warriors of the Far East*). A jövő fejlődés fogja csak megmutatni, hogy a fenti kifejezés alanya vagy jelzője fog-e inkább érvényre jutni.

VI.

Befejezés

Visszatekintés és perspektiva

Fejtegetéseink folyamán igyekeztünk Japán világpolitikai és világgazdasági jelentőségét gazdaságföldrajzi, történeti és nemzetközi politikai szempontokból egyaránt kifejteni, foglalkozva az egyes fejezetekben mindazokkal a széjjelágazó kérdésekkel, melyek végeredményben a japán gazdasági probléma összefoglaló képét adják. Tanulmányunk célja nem a japán gazdaság és politika monografikus tárgyalása volt, mint inkább az, hogy a japán gazdasági terjeszkedés dinamikáját minél több oldalról és minél tömörebb formában ábrázoljuk.

Természetes, hogy a fejtegetések folyamán az egyes kérdések fontossága, úgyszintén a rendelkezésünkre álló, s egészében fel sem használt anyag gazdagsága elkerülhetetlenné tette, hogy több ízben el ne térjünk tanulmányunk gondolatmenetének főbb irányvonalaitól, s némely vonatkozásban háttérbe ne szorítsuk a japán gazdasági probléma gerincét alkotó iparosodási folyamat jelentőségének eléggé nem hangsúlyozható kidomborítását.

Szükséges ezért egyrészt az előadottak pragmatikus összefoglalása, másrészt annak a perspektívának felvázolása, mely az előadottak anyagából kínálkozik, s mely a kon-

zekvenciák levonásával Japán gazdasági fejlődésének és történetének adatszerű lerögzítése mellett tanulmányunk összegezett eredményét alkotja.

Utalni kívánunk azonban előzően a *világháború szerepére* Japán gazdasági hatalmi helyzetének kialakulásával kapcsolatban.

A legnagyobb haszon, melyet Japán a világháborúból húzott, nem annyira katonai előnyök, nem annyira a kínai szárazföldön levő hatalmi helyzetének megerősödése, nem is annyira a Csendes Óceán eladdig német uraiom alatt levő szigeteinek japán mandátum alá való helyezése volt, hanem *iparának és egész közgazdaságának a háború által előidézett kiváltságos helyzete*, a távolkeleti piacoknak európai és amerikai szállítóikkal szemben való blokálsa, s a háborús szükségletek következtében előállott nyersanyaghiány, mely Amerika és különösen Európa exportlehetőségeit még a háború befejezése után is korlátozta.

Tanulmányunk folyamán adalékot kívántunk szolgáltatni a japán ipari fejlődés menetéhez, e fellendülés egyes tényezőinek megértéséhez, s reá kívántunk mutatni azokra az okokra, melyek a japán áru olcsóságának, tehát világpiaci versenyképességének alapjai. Összefoglalólag hangsúlyoznunk kell azonban két ténytet, melyek ugyan ellentétes irányban hatnak, de amelyek tekintetbe vétele nélkül a japán kérdés jelentőségét a világgazdaság szempontjából helyesen értékelni nem tudjuk. Először azt, hogy a *dumping* jelszavával a japán ipari előretörés és ez ipar világgazdasági jelentőségét megmagyarázni nem lehet: a japán ipar versenyképességének *állandó* tényezőit kell itten mindenekelőtt szem előtt tartani. Ezeket ecsetelni volt tanulmányunk főcélja.

Másodszor azonban ki kell emelnünk azokat a tényezőket, melyek Japán eddig elért hatalmi pozícióját a világgazdaságban és a japán ipari versenyt a jövőben *meggyöngíthetik*.

Már tanulmányunk eddigi folyamán is többször reámutattunk Japán néhány életbevágó gondjára és problémájára. Ehelyütt befejezéseképp éppen azokat a tényezőket kívánjuk összefoglalni, melyek Japán ipari hatalmi helyzetét a jövőben meggyöngíthetik, mert végeredményben Japán helyét és jelentőségét a világgazdaságban a kedvező és kedvezőtlen momentumok eredője fogja meghatározni.

Mi Japán különleges társadalmi és ipari strukturájában találtuk vizsgálódásaink folyamán a japán ipari termékek versenyképességének egyik okát. A munkatörvényhozás terheinek csekély volta azonban — mely a japán áruk termelési költségeinek alacsonyágát részben megmagyarázza — a szociális haladás növekvésével huzamosabb ideig fentartható nem lesz. A munkaszerződés szabadsága — melyet a Meiji-korszak alatt hoztak be Japánba — a nyugati szociális eszmék, a népoktatás elterjedése, a városok fejlődése, s a nagy ipari városokat jellemző életmód elterjedése: mindezen okok következtében a kapitalista termelésnek azok a túlzásai, melyek Japánban óriásmérvű tőkefelhalmozódást igen kevés kézben tettek lehetővé¹, s amelyek igen kedvezőtlen munkafeltételek kialakítását segítették elő, mély társadalmi szakadékokat teremtve: *állandóan fentarthatók nem lesznek.* Mindinkább kirajzolódnak Japánban annak a konfliktusnak körvonalai, melynek a *régi japán tradíció szelleme és a modern ipari struktúra között be kell következnie.* Az az új ipari civilizáció, amely az amerikai ipari racionalizáció módszereit a Távkelet alacsony életszínvonalával összeegyeztetve oly kiváló eredményeket ért el, kétségtelenül

¹ Nemcsak a japán feldolgozó ipar, de a nyersanyagtermelés és kereskedelem, a szállítóvállalatok és bankok nagyrésze *nyolc* krózsian gazdag család kezében van összpontosítva. E nyolc család: a Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo, Yasuda, Asano, Shibusawa, Kawasaki és Okura családok. E nyolc család kezén van az összes japán kereskedelmi bankok betétjeinek 38%-a és a japán ipari trustok 73%-a. V. ö. Bunji Omura: *Fascism lures Japan* (Current History, New-York, March 1934.)

magasabb életszínvonal felé is fog törekedni és így előbb-utóbb a termelési költségek emelkedését fogja előidézni.

Nagy jelentőséggel bír az a tény is, hogy a japán ipar főpiaca — mint láttuk — Amerikán kívül Ázsia. Itt viszont szem előtt kell tartani, hogy az ázsiai szárazföld iparosodása lassanként mind nagyobb méreteket fog ölteni. Amint Anglia sem bírta huzamosabban fentarítani a múlt század első felében fennállott ipari szupremációját Európa felett, s az európai szárazföld államainak mind nagyobb mérvű iparosodása következtében a nemzetközi nyersanyag- és ipari termelési munkamegosztás, s a nemzetközi szabadkereskedelmi gazdaságpolitika többé fentartható nem volt: Japán is új vetélytársakkal fog találkozni az ázsiai szárazföldön, s ezek a vetélytársak éppen saját ázsiai piacai lesznek ipari termelői minőségükben. Az ázsiai szárazföld országai, hazai munkaerejük foglalkoztatása érdekében gazdasági határaikat mindinkább le fogják zárni a japán termékek elől. E tekintetben még politikai befolyásának kiterjesztése sem fog Japán számára nagyobb előnyökkel járni, mint ezt Mandsuria esete is bizonyítja, melynek termékei a japánokénál *még alacsonyabb életszínvonal és munkabér* következtében a japán áruk termelési költségeinél alacsonyabb költségekkel máris igen nagy versenyt támasztanak a japán ipari termékekkel szemben.

Nem lesz fentartható huzamosabban a yen-devalváció következtében előidézett exportprémium sem, mely a japán kivitel növekedését — mint láttuk — hathatósan előmozdította. Különbösen sem szabad szem elől téveszteni, hogy e devalvációnak ellentétele a japán behozatal összegszerű értékelkedése.¹

A japán kiviteli tevékenység növekvő iramát meg fogják azonkívül akasztani azok az elzárkózási áramlatok,

¹ Igaz, hogy e tekintetben is hasznára vált a japán iparnak a nyersanyagáraknak 1931 óta bekövetkezett áresése.

melyek nemcsak Ázsia, de általánosan a világ gazdasági politikájában különösen 1929 óta mindinkább érvényesülnek és melyeknek Japán ellen irányuló éléről már volt alkalmunk megemlékezni.

Továbbá: mint más országokban, úgy Japánban is mutatkoztak a világválság kísérő jelenségei: a nagybani árak, s különösen az agrártermékek árainak esése, a csődök számának növekedése, munkabérleszállítás, a gyáripari termelés csökkentése, a munkanélküliség növekedése. Az 1931. év végén megvalósított devalváció azután hatalmas kiviteli boom-ot idézett elő, melynek következtében a világválságot Japán magára nézve egyelőre elintéztnek tekintette. De nem intézte el Japán az agrárkrízist, mely agrártermékeinek — különösen a rizs és gubóselyem — árának igen alacsony voltában¹, s ennek következtében a földművelő lakosság nagyfokú elszegényedésében és eladósodásában jut kifejezésre. Ehhez járulnak a hatalmi politika által diktált fegyverkezési kiadások, melyek az államháztartás egyensúlyát felborították.

Reá kívánunk mutatni azonban arra a tényre is, hogy a japán ipari fellendülés káros következményeit az európai és amerikai iparra nem szabad túlozni. Le kell természetesen számolni azzal a ténnyel, hogy az alacsonyabb életszínvonalú, olcsóbb munkabérral dolgozó, egészen kivételes tehetségű és alkalmazkodni képes japán munkaerővel termelő japán ipar, mely a racionalizáció igen magas fokára emelkedett és kitűnő piackutató technikájával számos piacra diadalmasan benyomult, hogy ez a japán ipar immár a nagy ipari államok egyenrangú

¹ Az agrártermékek alacsony ára mindenesetre nagymértékben hozzájárult az 1931 óta megindult japán exportoffenzíva sikeréhez, mert ha a létfenntartási költségek növekedtek volna, úgy a munkabérek emelését nem lehetett volna elkerülni. Így, ellenkezőleg, csökkenteni lehetett a munkabéreket. A munkabérek esése pedig egyik fontos tényezője a japán áruk olcsóságának. Azonban ezt a helyzetet sem tudja majd a japán ipar túl sokáig kihasználni, mert — a már fentebb említett tényezők miatt — előbb-utóbb be kell következnie a munkabérek emelkedésének.

társa lesz a világgazdasági versenyben — éppen olcsó termelési politikája következtében, mely tény azonban, a világgazdaság nagy történeti periodusait tekintve, mindig a haladás tényezője volt.¹

Tulozva nagyítják azonban a japán ipari konkurrencia jelentőségét a világgazdaság szempontjából azok, akik a japán áru előnyomulásának következményeképp már a világkereskedelem súlypontját az Atlanti Óceánról a Csendes Óceánra látják áttevődni.² A világkereskedelemnek úgy értékben, mint mennyiségben kifejezett statisztikai adatai ezt a feltevést nem igazolják.

Japán szerepét a világkereskedelem szempontjából nem szabad nagyítóüvegen át nézni. Mert mekkora Japán részesedése a világkereskedelemben?

1929-ben Japán behozatala a világkereskedelem	2.8 %-át
1930-ban „ „ „ „	2.56 %-át
1931-ben „ „ „ „	2.83 %-át
1932-ben „ „ „ „	2.82 %-át
1933-ban „ „ „ „	3.04 %-át tette.

1929-ben Japán kivitele a világkereskedelem	2.9 %-át
1930-ban „ „ „ „	2.7 %-át
1931-ben „ „ „ „	2.9 %-át
1932-ben „ „ „ „	2.8 %-át
1933-ban „ „ „ „	3.1 %-át tette.

Melyek ezzel szemben Anglia és az Egyesült-Államok részesedései a világkereskedelemben?

1931-ben az angol kivitel a világkereskedelem	9.3 %-át
1932-ben az „ „ „ „	9.9 %-át
1933-ban az „ „ „ „	10.3 %-át
1931-ben az Egyes. Áll. kivitele a világkeresk.	12.6 %-át
1932-ben az „ „ „ „	12.2 %-át
1933-ban az „ „ „ „	11 %-át tette.

¹ Mit mondott volna a múlt század elején az angol ipar, ha — olcsó árai miatt — az európai államok az angol áruk behozatala elé állítottak volna le nem küzdhető akadályokat? Igaz, hogy azóta számos fontos tényező változott meg a világgazdaságban.

² L. e. felfogással szemben Surányi-Unger Tivadar kitűnő tanulmányát: *Der Wirtschaftskampf um den Stillen Ocean* (Weltwirtschaftliches Archiv Kiel, März 1930).

Az angol behozatal 1931-ben a világkereskedelem 17.2%-át, 1932-ben 16.2%-át, 1933-ban 16.6 %-át tette.
Az Egyesült Államok behozatala 1931-ben a világkereskedelem 10%-át, 1932-ben 9.5 és 1933-ban 9%-át tette.¹

Tehát Japán még mindig nem foglalja el a legfontosabb helyet a világkereskedelemben.² És Japán szerepét az európai kereskedelem szempontjából sem szabad túlozni, mert az idevonatkozó adatok (l. fentebb 53. o.) azt bizonyítják, hogy Japán szerepe az európai gazdaságban egyáltalában nem oly nagy, mint azt általában hiszik. Persze, jelenleg változik majd némiképp a helyzet, mert míg a világkereskedelem 1933-ban a már ismertetett mértékre esett, Japán külkereskedelme 1933-ban kb. ugyanakkora volt, mint 1929-ben.

De a hatalmas japán ipari fellendülésnek vannak a világgazdaság és különösen a nyersanyagok termelése szempontjából határozottan előnyös oldalai is. Tekintve, hogy Japán nem volt képes arra az autarchikus csodára, hogy kivitelét növelje behozatalának egyidejű csökkenése mellett, nagyarányú iparosodásával és kivitelének fokozásával egyidejűleg *behozatala is hatalmas módon megnövekedett*, mint ezt már előzőleg láttuk. A japán ipari előretörés tehát végeredményben haszonnal is járt a világkereskedelem szempontjából.

Összefoglalóként azt mondhatjuk, hogy Japán esetében a világgazdaság egyik érdekes és fontos *struktúraváltozásával* állunk szemben. Egy új nagyhatalom vonult be a világgazdaság szervezetébe, mely azután az elsőkhöz közdötte fel magát. Egyes országoknak ez az előretörés ideig-óráig, másoknak állandóbban hátrányokat jelent — minden haladás fájdalmas és zökkenésekkel

¹ V. ö. Société des Nations: *Aperçu général du Commerce Mondial*, Genève 1934, 19. o.

² Japán a hetedik helyen áll a világ külkereskedelmi forgalmában. L. T. É. Gregory: *Japanese Competition in World Market*, (International Affairs, May-June 1934.)

járó — míg végül ismét kialakul egy új egyensúlyi helyzet a világgazdaságban.

A világgazdaság állandóan változó és mégis harmonikus egysége átélte a német ipar hatalmas előretörését a múlt század második felében, átélte az amerikai ipar és hitelvékenység hatalmas méretű térfoglalását a világháború után, majd pedig az orosz „dumping“ veszedelmét: végeredményben a japán ipari előretörés és világgazdasági verseny is szervesen be fog illeszkedni a világgazdaság hatalmas egységébe.

IRODALOM

- S. Ahnert* : Mineral Resources of North Manchuria (Memoirs of the Geological Survey of China); 1929.
- G. C. Allen* : Modern Japan and its Problems; London, 1928.
- U. a.* : The political and economic position of Japan (International Affairs, July-August, 1934).
- J. Ayusawa* : Japan and the International Labour Organisation; London 1926.
- U. a.* : Le problème de la population et de l'industrialisation au Japon (Revue Internationale du Travail octobre 1927).
- A. Andréades* : Les Finances de l'Empire Japonais et leur Evolution; Paris 1930.
- J. C. Balet* : La Mandchourie; Paris, 1932.
- A. Bowen* : In new Japan; London, 1932.
- A. I. Browne* : Japan in the world of to-day; London, 1930.
- Bureau International du Travail* : Le Travail Industriel au Japon (Etudes et Documents, Série A, No 37; Genève, 1933).
- U. a.* : Législation et conditions du travail dans l'industrie au Japon (Etudes et Documents, Série B, No 16; Genève, 1926).
- W. R. Crocker* : The Japanese Population Problem; London, 1931.
- Department of Overseas Trade* : Economic Conditions in Japan, Report; London, 1933.
- S. Doke* : Economic Developments in Japan since the Meiji Restoration, from its statistical point of view; Tokio, 1930.
- Iff. Fellner Frigyes* : Távolkelet közlekedésügye; Budapest, 1932.
- J. Fischer* : Mandschukuos Kampf und Sieg; Hamburg, 1933.
- W. G. Fitz-Gerald* : Japans Monroe Doctrine (The Nineteenth Century and after); June 1934.
- W. S. Graves* : If Japan fights (Current History); New-York June 1934.
- T. E. Gregory* : Japanese Competition in World Markets (International Affairs); May-June 1934.
- K. Hara* : Histoire du Japon. Des origines à nos jours; Paris, 1926.
- S. Harada* : Labour Conditions in Japan; New-York, 1928.
- K. Haushofer* : Japan und die Japaner; Leipzig, 1933.
- G. Hirota* : Manchukuos Foreign Trade (Contemporary Japan); Tokio, 1933.
- S. Idei* : Le problème des migrations au Japon (Revue Internationale du Travail; Genève, décembre 1930.)
- T. Ishibashi* : The New Delhi Conference (Contemporary Japan; Tokio, March 1934.)
- K. K. Kawakami* : Britains Trade War with Japan (Foreign Affairs); New-York April 1934.
- S. Kojima* : Japan-Manchukuo Economic Bloc (Contemporary Japan); Tokio, 1932.
- O. Lattimore* : Manchuria : Cradle of Conflict; London, 1932.
- Lederer* : Japan-Europa; Frankfurt a. Main, 1929.
- Ledermann László* : A Nemzetek Szövetsége Egyességokmánya gazdaság-politikai rendelkezéseinek eredete; Budapest, 1933.
- U. a.* : Szabadkereskedelem, Protekcionizmus és Önellátás. Modern tendenciák a világgazdaságban (Költügyi Szemle); Budapest, 1934.
- H. Lévy* : Der Aufstieg der Fern-Östlichen Grossindustrie (Festschrift für Julius Wolf); Stuttgart, 1932.
- K. Mori* : The Estimating of the National Wealth and Income of Japan proper; Tokio, 1930.
- K. Morimoto* : The Efficiency Standard of Living in Japan; Tokio, 1931.
- H. G. Moulton* : Japan. An Economic and Financial Appraisal; London, 1932.
- R. Nagai* : The Common Sense of Emigration (Contemporary Japan); Tokio, June 1934.
- J. Nitobé* : The Question of Food and Population in Japan (World Outlook) April 1927.
- U. a.* : Le Bushido. L'âme du Japon; Paris, 1927.
- U. a.* : Japan, Some Phases of her Problems and Development; London, 1931.
- B. Omura* : Fascisme lures Japan (Current History); New-York, March 1934.
- J. E. Orchard* : Prerequisites of Japanese Security (The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences); New-York, July 1931.
- U. a.* : Chinas Use of the Boycott as a political weapon (The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences (New-York, November 1930.
- U. a.* : Agrarian Problems in Modern Japan (Journal of Political Economy); April and June 1929.
- U. a.* : An Analysis of Japans Cheap Labour (Political Science Quarterly); June 1929.
- A. S. Pearse* : The Cotton Industry of Japan and China; Manchester, 1929.
- E. F. Penrose* : Food Supply and Raw Materials of Japan; Chicago, 1929.
- W. P. Pratt* : The Setting for the 1935 Naval Conference (Foreign Affairs); New-York, July 1934.
- H. Rosinsky* : Japans Erdölversorgung und Erdölpolitik (Weltwirtschaftliches Archiv); Kiel, März 1934.
- Société des Nations* : Appel du Gouvernement Chinois. Rapport de la Commission d'Etude. No C. 663. M. 320. 1932. VII et Annexes.
- Surányi-Unger Tivadar* : Der Wirtschaftskampf um den Stillen Ocean (Weltwirtschaftliches Archiv); Kiel Januar 1930.

- W. O. Scroggs* : The Trade Expansion of Japan (Foreign Affairs) ; New-York, July 1934.
- K. Takahashi* : Japan Trade and the World (Contemporary Japan) ; Tokio, June 1934.
- Y. Takenoshi* : The Economic Aspects of the History of the Civilisation of Japan ; London, 1930.
- F. R. Tegengreen* : Iron Ores and Iron Industry of China (Memoirs of the Geological Survey of China) Series A No 2, 1921—23.
- R. Townsend* : America Watches Sino-Japanese Relations (Contemporary Japan) ; Tokio, June 1934.
- L. Tyler—Dennett* : Japan takes her Stand (Current History) ; New-York, June 1934.
- S. Uyehara* : The Industry and Trade of Japan, London, 1926.
- C. K. Webster* : Japan and China (The Contemporary Review) ; June 1934.
- H. Yokotake* : Over Population : Japans Basic Problem (Far Eastern Review) ; October 1930.

STATISZTIKAI FORRÁSMŰVEK

Résumé statistique de l'Empire du Japon.
 Financial and Economic Annual of Japan.
 The Japan Year-Book.
 The Manchuria Year-Book.
 The Statesmans Year-Book.
 The Annual Statistical Report of the Tokio Chamber of Commerce and Industry.

Société des Nations :

Bulletin Mensuel de Statistique.
 Annuaire Statistique.
 Statistiques du Commerce mondial.
 La production mondiale et les prix.
 Balances de Paiements.
 La situation économique mondiale.

1000.-

LELT. 1971

NW. 2017.04.04.
NKE EKK KTK Kari Könyvtár

Helyben! *00073532* *Muzed'hs*

Jayahn tört.

